

#23 / 2021 ABENDUA

arteKa

**Euskara eta
arrakalak**

GEDAR

Hizkuntza-instituzionalizazio burgesa ezgai da, bistan denez, euskara bazterreko egoera batetik ateratzeko. Izan ere, alde batetik euskaraz bizi nahi duen arren, bestetik ezin du bizi euskara negozio bilakatu gabe, edo euskarak ematen dizkion etekin ekonomiko horiek gabe, eta horrek euskararen hedapena baldintzatu egiten du. Gainera, jakina da bazterrean egoteak ematen duen biziak eta konfrontaziorako aukerak elikatu egiten dutela euskararen merkatua, gutxi batzuek denon lepora negozioa egin dezaten

EDUKIA GONTZENIDOO

06

EDITORIALA
ARTEKA

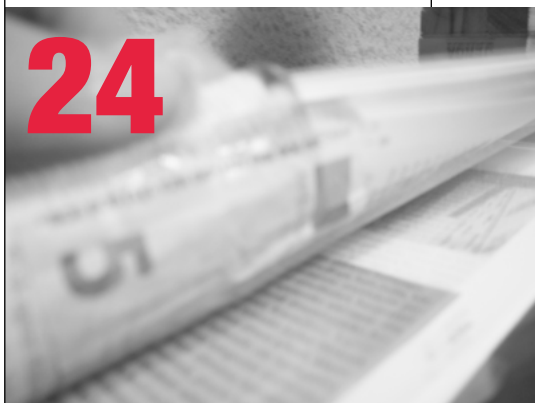
**Hizkuntza-
instituzionalizazio
burgesa**

ERREPORTAJEA
Jose Castillo

**Euskara klase ertainen
dekadentzia garaian**

24

ERREPORTAJEA

Peru Iparragirre

**Euskarazko liburugintza
eta literatur
merkatuaren mugak**

44

IKUSPUNTUA

Carmen Parejo

**El fascismo y el Estado
Español (1922-1939)**

Hizkuntza- instituzionalizazio burgesa

EDITORIALA

Deigarria da ia eduki guztia gaztelaniaz duten egunkarietan euskarak estatu kapitalistaren administrazio publikoan duen presentzia urriaren inguruan irakurtzea. Are deigarriagoa da eduki hori euskarazko eduki apurren artean soilik irakurri ahal izatea, euskararen ingurukoek, beste guztiek ez bezala, gaztelaniaz behar luketenean.

Gaztelaniaz idatzitako egunkarietan, euskarak euskararen inguruan informatzeko balio du, euskal dantzez, idi probez, Korrikaz eta euskal pastelaz; ez, ordea, ekonomiaz edo politikaz. Auzi garrantzitsuak gaztelaniaz lantzen dira oraindik ere, eta euskara pribilegiatuen ghetto bat sortzeko baliatzen da. Izan ere, gaztelania salmentarako egokiagoa bada ere, euskarak interes handiagoa du bazterketa soziala bermatzeko eta klase ertainaren pribilegioei eusteko.

Urteetako eztabaida da. Nork baztertzen du euskara gehiago, debekatzen duenak ala administrazioa hizkuntza izatera zokoratzen duenak? Erabiltzeari uko egiten dionak ala folklore-auzietarako soilik erabiltzen duenak?

Argi da, euskarak etorkizuna izango badu, auzi erreal eta garrantzitsuekin lotzeko gaitasuna gartzeagatik izango duela, eta ez egunkarietan zein administrazioan bete beharreko ratioa izateagatik. Ez du ematen, ordea, interesa dagoenik euskara prole-

***Auzi garrantzitsuak
gaztelaniaz lantzen dira
oraindik ere, eta euskara
pribilegiatuen ghetto
bat sortzeko baliatzen
da. Izan ere, gaztelania
salmartarako egokiagoa
bada ere, euskarak interes
handiagoa du bazterketa
soziala bermatzeko
eta klase ertainaren
pribilegioei eusteko***

Ez du ematen, ordea, interesa dagoenik euskara proletalgoaren masa-hizkuntza bilakatzeko; ez euskal elite intelektual eta kulturalaren partetik, bederen. Askok nahiago du euskara urre forma hartzen duen altxor preziatu bat izatea, pobreen artean debaluatzen ikustea baino

talgoaren masa-hizkuntza bilakatzeko; ez euskal elite intelektual eta kulturalaren partetik, bederen. Askok nahiago du euskara urre forma hartzen duen altxor preziatu bat izatea, pobreen artean debaluatzen ikustea baino.

Hizkuntzarekiko zorrotasunak eta bulegoetan hartzen diren zuzentasunaren eta purutasunaren inguruko erabakiek traba gehiago jartzen dizkiote euskarari, haren erabilera erraztu baino. Kostata hitz egiten duenarekiko trufa eta garbizalekeria ere nahiko agerikoak dira eliteko euskal hiztunen artean. Euskara gutxitu bat negozioa da, merkatua murriztu arren haren prezioa handitu egiten duelako. Adibidez, nekez sal zitezkeen zenbait literatur material, euskaraz idatziak izan ez balira.

Euskara askorentzako bizi baliabide bilakatu da; lanerako sarbidea errazten du konpetentzia txikituz, edota zuzenean saldu egiten da, hezkuntza pribatuan nahiz kontsumo gaien forman. Euskararen egoeratik etekina ateratzen duten horiek ez dute egoera hori aldatzea nahi. Ezer gutxi lagunduko lioke horietakoren bati hizkuntza gutxitua izateari utziko balio, horrek dakartzan ondorioekin: hezkuntza unibertsala eta doakoa izatea, kalitatez irakasten dena eta bazterketarako aukerarik ematen ez duena, guztion eskura da-

goena eta euskal hiztunen artean hierarkiak sortzen ez dituen, salgai ez dena...

Bidegabekeria justifikatzeko aitzakia ere bilakatu da euskara: soldata baxuak, lan baldintza okerrak, «kausari» emandako ordu estrak... Egunero ko ogia dira euskara merkantzia gisa saltzen duten hezkuntza zentro desberdinetan, baina isildu egiten dira, euskararen izenean. Euskarak errenta altuetan aurkitzen badu bere erro soziala, era berean, errenta altuak lortzeko baliabidea da. Bere zokoratze sozialaren etekin ekonomikoak baino ez dira bata zein bestea, eta ez dira gertatzen euskara ikastunen edota aristokraten hizkuntza delako berez, ez eta horretarako ezaugarri bereziak dituelako ere.

Urri eta bitxi denak konpetentziaren legeak hausteko gaitasuna du, merkatu zehatz batean baldintza berriak txertatuta. Urri eta bitxi dena urri eta bitxi mantentzeko legeak, diru laguntza espezifikoak... Salbuespen neurriak hartzen dira, zeintzuek, azken finean, monopolio errenta bat eskuratzeko aukera ematen duten, hau da, errentagarri egiten duten errentagarri ez dena. Nahita edo halabeharrez txikitutako merkatu batean, baina era berean bere beharrezkotasuna eta garrantzia aldarrikatzen dituen eta sozialki errotuta dagoen merkatu batean, administrazio publikoen diru txertaketa ezinbesteko bilakatzen da sarri. Euskarak kapitalaren esta-

“

*Bidegabekeria justifikatzeko
aitzakia ere bilakatu da
euskara: soldata baxuak,
lan baldintza okerrak,
«kausari» emandako ordu
estrak... Eguneroko ogia
dira euskara merkantzia
gisa saltzen duten hezkuntza
zentro desberdinetan,
baina isildu egiten dira,
euskararen izenean*

tuari esker irauten du kapitalismoan. Saltzen dute-nek gutxi sal dadin nahi dute, haiena asko saltzeko, ikasia denak besteek ikasi ez dezaten nahi duen bezala, lanean konpetentziarik ez izateko.

Euskara, beraz, nahiaren eta ezinaren artean mugitzen da sistema kapitalistan. Alde batetik, askok ikas dezan bilatzen da dirulaguntza publikoen bitartez, baina bestetik, politika publiko horiek bideragarriak dira eta publiko objektiboa dute, hain zuzen, inor gutxi ikasten badu euskara. Horri lotu behar zaio ikastea eta erabiltzea desberdinak direla, eta ikasketa masibo batek askorentzat interesa baldin badu ere, erabilera urriak bilakatzen du euskara altxor preziatu eta salmentarako gai errentagarri.

Hizkuntza eskakizunek, euskararen erabilera sustatu ordez, bere zokoratzean laguntzen dute, euskara estratu sozial batean errotuz baina etorkizunetik –hots, proletalgotik eta bere askapen mugimendutik– aldentuz, gero eta gehiago. Euskararen inguruan sortu den eliteak ez dio euskarari laguntzen, baina bere egoera latzaren adierazpena da. Jende askok soilik lanerako sarbide gisa ikasten du euskara; eta gainera horrela aritu ohi direnak izan ohi dira mugimendu zabaletatik, errotze sozialetik, urrunen ibili ohi diren estratu aristokratak; hots, langile klasearen goi kapak, mugimendu bizia ordezkatu ordez, burgesiaren kulturaren eta klasismoaren ordezkari direnak.

Hizkuntza-instituzionalizazio burgesa ezgai da, bistan denez, euskara bazterreko egoera batetik ateratzeko. Izan ere, alde batetik euskaraz bizi nahi duen arren, bestetik ezin du bizi euskara negozio bilakatu gabe, edo euskarak ematen dizkion etekin ekonomiko horiek gabe, eta horrek euskararen hedapena baldintzatu egiten du. Gainera, jakina da bazterrean egoteak ematen duen biziak eta konfrontaziorako aukerak elikatu egiten dutela euskararen merkatua, gutxi batzuek denon lepora negozioa egin dezaten. Hedapen mugatua badu soilik biziraun dezake euskararen merkatu zabal horrek; alegia, altxor bitxi bat izaten jarraitzen badu eta trukean dirulaguntzak jasotzen baditu. Euskarak biziraun nahi badu, ordea, merkatutik irten eta proletalgoaren hizkuntza bilakatu behar du; bere lekua hartu iraultza sozialistaren prozesuan. /

ERREPORTAJEA

Testua
Jose Castillo

Irudia
Laida Blasco

Nik Euskara

Euskara klase ertainen dekadentzia garaian

  Nik Euskara

Koiuntura historiko sozioekonomikoak izan dezake eragin erabakigarria hizkuntza gutxitu baten historian. Euskarak izan zuen euskal ongizate estatuaren eraikuntza garaian honi lotzeko eta bere lekua bilatzeko aukera, gizarte honen krisi garaian, ordea, euskararen etorkizuna bera kolokan egon liteke. Bere erreprodukzioa bermatzen zuten erakunde politiko, ekonomiko eta sozialak krisian baitaude. Baita berau ordezkatzeko zuen klase ertainen gizartea eta kohesioa bera ere.

Hizkuntz gatazka orok ezkutatzen du haren pean gatazka sozial bat. Hizkuntzak elementu ideologiko garrantzitsuak dira botere erlazio jakin batzuk sortzeko, mantentzeko eta aldatzerako orduan. Historian, gizarte aurrekapitalistetan eta kapitalistetan, beti existitu izan dira eliteek erabilitako hizkuntzak eta herri xumeak erabilitakoak. Askotan, hizkuntza bera izanagatik ere, hitz batzuen aldaerak markatzen zuen klase ezberdintasun hori. Adibidez, Lituania beti izan da polonieraz hitz egiten duen populazioaren zati txiki bat, preseski, elite feudala osatzen zuen taldea zen. Beraz, Lituaniako kasuan ezberdintasuna ez zen «etnikoa» edo «linguistikoa» bakarrik, klase artekoa baizik^[1].

Gurera etorrita, analisi historiografiko serioek, hau da, kutsu nazionalista propagandista hutsetik at egindakoek, esaten digute Euskal Herrian euskara ez dela inoiz eliteen hizkuntza izan. Are gehiago, Nafarroako Erreina hartu nahi bada Euskal Herriak aro modernora arte izan duen «protoestatu» feudal bakar gisa, ziurta dezakegu bertako elite feudalen eta klerikalen hizkuntza nagusia erromanikoa zela, ez euskara. Nahiz eta azken hori herri xumeak gehien hitz egiten zena izan^[2]. Oso garrantzizkoa da jakitea zein den eliteen hizkuntza eta zein klase soziali esleitzen zaion hizkuntza jakin baten errepresentazioa aldaketa sozialen gidaritzan. Burgesiak hizkuntza jakin bat bere lurralde osoan zehar nazionalizatuz sortu zituen Estatu-nazio modernoak. Izan ere, hizkuntza batasun minimorik gabe ezin zitekeen soldatapeko lan prozesu interkonektaturik au-

rrera eraman, baldintza errentagarritan behintzat.

Beraz, «paradoxa» historiko baten aurrean aurkitzen gara. Historian euskara ez da ez eliteen hizkuntza izan, ezta burgesia modernizatzaile baten lehen hizkuntz hautua ere. Baina, gaur egun, euskarak bizirik badirau, XX. mendean klase sozial jakin bati lotu eta modernizazio kapitalistan parte hartzen asmatu zuelako da. Euskarak, XX. mendean landatik eremu administratibo-estatalera egin zuen jauzi, era nabarmenean autonomia erkidegoen sorrerarekin batera, horiek zekarten aparatu administratiboan txertatu zenean.

Esan nahi dena da, frankismoaren amaieran eta garai «demokratikoa» hastapenetan, baldintzak jarri zirela klase ertain euskaldun baten sorrerarako, hauek oso loturik zeudenak ongizate estatuaren aparatu administratibora. Egun, ordea, ongizate estatuaren paradigmaren amaieran gaude, klase ertainen proletarizazio garaian. Erreportaje honek honako galderari erantzutea du helburu: ¿klase ertain euskalduna desagertzen bada, nola eutsiko dio euskarak?

Hizkuntzak elementu ideologiko garrantzitsuak dira botere erlazio jakin batzuk sortzeko, mantentzeko eta aldatzerako orduan

Gaur egun, euskarak bizirik badirau, XX. mendean klase sozial jakin bati lotu eta modernizazio kapitalistan parte hartzen asmatu zuelako da. Euskarak, XX. mendean landatik eremu administratiboezatalera egin zuen jauzi

Horrez gain, hasieratik argi utzi behar da honakoa ez dela datu zehatzetan oinarritutako analisi soziolinguistiko bat. Aitzitik, hemen hipotesi sozial eta historiko batzuk eztabaidatu nahi dira, zeinak euskararen etorkizunerako garrantzi berezia izango duten. Beraz, denboraren haizearen noranzkoari susmoa hartzen egingo da lanik handiena, euskararen erabilerari buruz jada analisi ugari baitaude publikaturik. Halaber, artikulu hau gehien bat Hego Euskal Herriko koiunturan zentratzen da, nahiz eta Ipar Euskal Herriko baliagarriak diren hipotesiak ere lantzen diren. Baina, Ipar Euskal Herriko egoerak analisi bereizi bat beharko luke.

EUSKARA, LANDATIK MODERNIZAZIORA

XIX. mende amaierara arte euskara landa eta nekazaritza eremuetako hizkuntza nagusia zen, eta, gaztelania, aldiz, euskal herritar askorentzat hizkuntza ia ezezaguna zen. Alabaina, mende amaierako industrializazioak eta garapen ekonomikoak bultzatuta, gaztelania hirietako hizkuntza nagusia bilakatu zen. Espainiako Estatuko herrietako lehen immigrazio uholde nagusia izan zen, baina euskarak eutsi zion. Hein handi batean, lehen nazionalismo kontserbadoreak garrantzia eman ziolako, eta, gerora, Espainiako Bigarren Errepublikara garaian ezkerreko alderdi ugari bere egin zutelako euskara mantentzearen aldarria. Hemen koka dezakegu Eusko Abertzale Ekin-tza (ANV-EAE) alderdiaren jaiotza eta garapena.

Ondoren etorri zena arrats ondo dago gordeta euskaldun guztien oroimen kolektiboan: gerra, berrogei urteko euskararen aurkako jazarpen zorrotza eta guztiz ezabatzeke nahia izan daitezke aipatzekoak. Horrekin ez da esan nahi beste garai historiko batzuetan euskara ez zela gutxietsi edota jazarri, alderantziz, Espainiak bere eraikuntza nazionalaren homogeneizazioaren alde egin baitu beti. Kontua da, Espainiako Estatuak ez zuela Frantziako Estatu modernoak eduki zuen homogeneizazio

nazionalaren arrakasta izan modernizazio burges prozesu horretan, indar erreakzionarioek eta feudalek zuten indar handiagoarengatik.

Gure gaira bueltatuta, aipatu beharra dago, euskara frankismoan jazarria izan bazen ere, indar kontserbadoreekin zuen lotura haustea ekarri zuela. Euskara balio politiko progresista eta antifrankistekin lotu zen, eta horrek zabalpenerako zimenduak jarri zituen. Hona hemen biziraupena izanaren lehen arrazoia, pasa den mendeko hirurogeigarren hamarkadatik aurrera herri mugimenduak eman baitzion bultzada. Garai hartan gertatu zen euskararen eta euskal kulturaren pizkunde berri bat: hainbat ikastola sortu ziren, helduen euskalduntze eta alfabetatze mugimendua jaio zen, euskara batua-aren oinarriak finkatu ziren, eta euskarazko irratia, aldizkariak, kantariak, bertsolariak zein idazleak ugartzen hasi ziren.

Baina modernitate kapitalistan hizkuntza batek, era estandarizatuan biziraun nahi badu behintzat, gauza bat behar du derrigorrez: estatu egiturak. Horiek baitira hizkuntza baten erreprodukziorako eta zabalpenerako behar-beharrezkoak diren aparatuak. Horiekin batera, hizkuntza hori erabileriko duen funtzionario «armada» zabal- la behar da. Noski, frankismoa amai-

Baina modernitate kapitalistan hizkuntza batek, era estandarizatuan biziraun nahi badu behintzat, gauza bat behar du derrigorrez: estatu egiturak. Horiek baitira hizkuntza baten erreprodukziorako eta zabalpenerako behar-beharrezkoak diren aparatuak

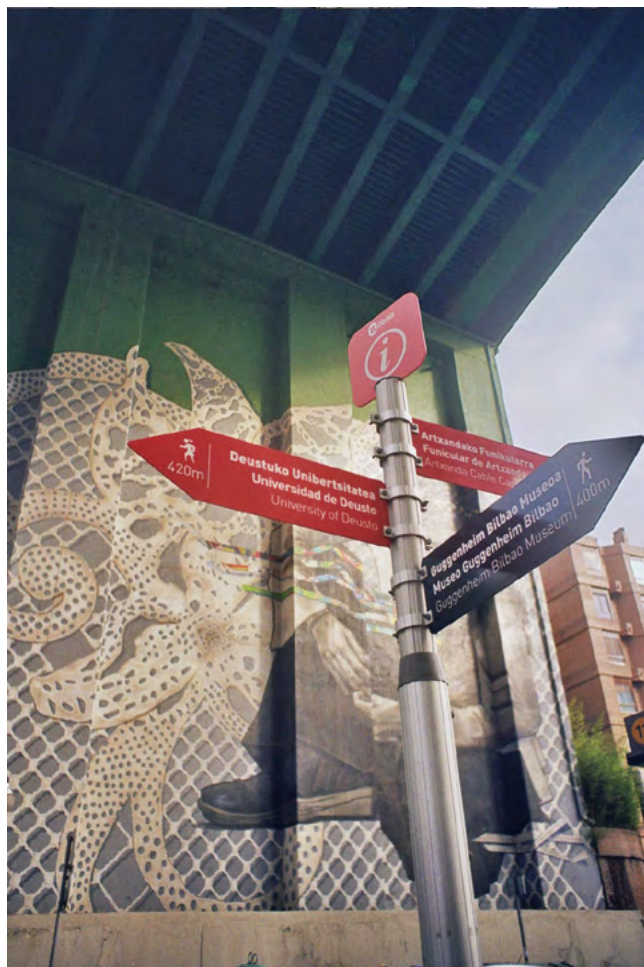
tzean, Euskal Herriak ez zituen estatu kapitalista baten egiturak lortu, baina autonomia erkidego berezi batenak bai erdietsi zituen. Baldintza historiko horrek, euskaraz alfabetaturiko euskaldun askori administrazio publikorako atek ireki zizkien, eta horrela goratu zen haien estatus soziala.

Noski, autonomia erkidego baten egitura administratiboekin batera, beste hainbat alorretako egitura sozioekonomikoak ere ireki zitzaizkion euskarari. 1980. urtean Euskal Herriko Unibertsitatea sortu zen eta 1982. urtean Euskal Irrati Telebista. Nafarroako egoera ezegonkorragoa izan zen, bertan ez baitzen euskararen ofizialtasuna aitortu eremu euskaldunean ez ezik, eta horrek instituzio sozioekonomiko euskaldunak sortzeko muga garbia ezarri zuen. Zer esanik ez Ipar Euskal Herrian, non euskararen aitortze instituzionala are maila txikiagoan dagoen oraindik egun. Horregatik, Euskal Herriko modernizazio burgesa, hizkuntza mailan ulertuta, ez da inoiz guztiz osatu. Baina, hemen aipatzen ditugun mugarriok euskal hiztuna zen klase ertain bat sortzeko berebizikoak izan ziren.

Era berean, ulertu behar dugu frankismoaren azken hamarkadetan beste industrializazio uholde bat bizi izan zela Euskal Herrian, Bizkaian bereziki. Horrek beste immigrazio uholde bat ekarri zuen. Kasu honetan, izan zuen berezitasun nagusia Espainiako Estatuko landa eremuetatik euskal lurraldeetara etorritako etorkin ugariren seme-alabak euskaraz alfabetatzen hasi zirela izan zen. Horrela, belaunaldi hori ohiko lanbide industrialez gaindi, administrazio postuetara edota euskarazko lanbide liberaletara iritsi ahal izan ziren, baita euskal ongizate estatuko lanbideen parte izatera ere.

Hala ere, prozesu historiko hori azaltzerako orduan, kontuan izan behar dugu Espainiako Estatuak oso sarrera berantiarra izan zuela klase ertainen eta ongizate estatuaren gizarte europarrera. Izan ere, Europa mendealdeko herrialdeetan ongizate estatu gisa ezagutu zen aparatua 50eko eta

Euskal Herriko modernizazio burgesa, hizkuntza mailan ulertuta, ez da inoiz guztiz osatu. Baina, hemen aipatzen ditugun mugarriok euskal hiztuna zen klase ertain bat sortzeko berebizikoak izan ziren

60eko hamarkadetan zehar eraiki zen arren, Espainiako Estatuan, erregimen frankistak oztopatuta, 60eko hamarkadako bigarren erdialdera arte edota 70eko hamarkada hasierara arte ez zen izan gainerako Europa mendebaldearekin alderatu zitekeen ezer. Hori paradoxa historiko nahiko bitxia da, izan ere, Espainiako Estatuan ongizate estatua garatzen hasi zenerako, Europan jada horren dekadentzia aroa hastear zegoen, neoliberalismo edota kapitalismoaren etapa postfordista deitu izan dena finkatzen hasi baitzen. Noski, Espainiako Estatuak, modernizazio prozesuan zegoela, 70eko hamarkadako krisiak bete-betean harrapatu zuen, eta 80eko hamarkada hasierarako desindustrializazio prozesua hasi zen; horrela galarazi zion ongizate estatu benetan indartsu bat sortzeko beharrezkoa den ehun produktiboa garatzea.

Alabaina, auzi ekonomikoaz gain, Espainiako Estatuak garaiko Europako Ekonomia Erkidegora batu nahi bazuen, estatu burges-demokratiko baten egiturak eraiki behar zituen. Frankismo amaieran, langile mugimenduekin batera, auzi nazionala zen erregimena kolokan jartzen zuen gatazka sozial nagusia. Europako gainerako estatu burgesen taldean homologatzeko, Espainiako Estatuak zituen gatazka politiko nagusi horiek neutralizatu eta instituzionalizatu behar zituen. Frantziako Estatuak lehenago frogatu zuen bezala, kapitalarentzat eta horren kudeatzaile politikoentzat, talde sozial gatazka-tsuenei estatuaren aparatuaren postuetan integrazioa irekitzea bide egokia izan daiteke neutralizatze^[3].

Horregatik, Espainiako eliteek, euskal nazionalismo kontserbadorearekin batera, ondo ulertu zuten euskal nazio gatazka Espainiako erregimen demokratiko-burges berrian neutralizatze-ko, administrazio egituretan toki bat egin behar zitzaiola euskal funtzionario multzo bati. Horrek, jakina, ez zuen euskal gatazkaren guztizko ezabapena eragin, ezta gutxiagorik ere. Baina, euskal administrazioan, langile publiko gisa, lan egingo zuten langile ehun bat

sortzea ahalbidetu zuen. Hezkuntzan lan egingo zutenak edota osasungintzan lan egingo zutenak ere batu behar zaizkio.

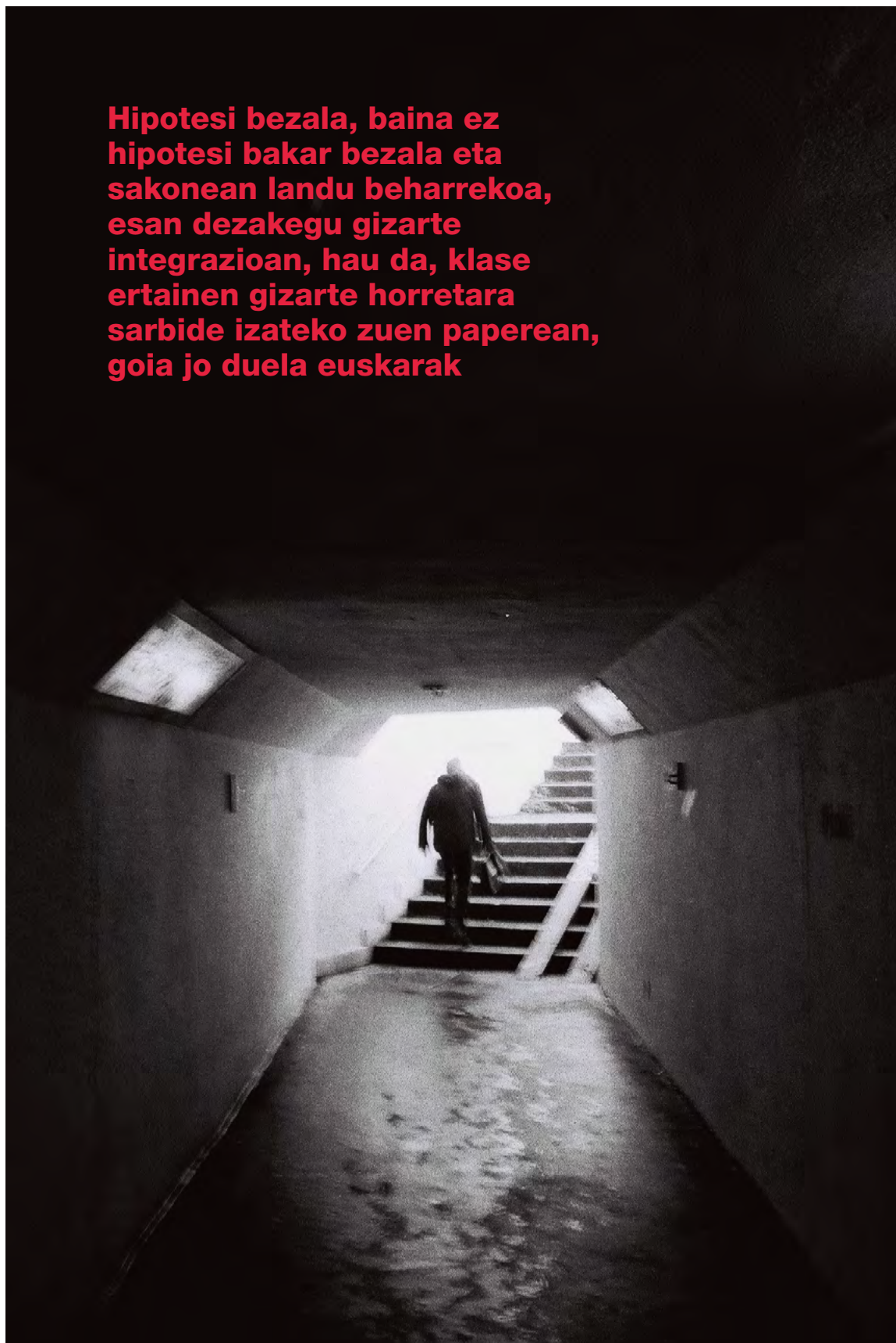
Horrela, euskararen jakintza populazioaren zati garrantzitsu batentzat lanpostu publiko baten bermetzat jotzen hasi zen. Are gehiago, kontuan hartzen badugu autonomia erkidegoen hastapenak justuki desindustrializazio garaiarekin bat egiten duela. Beraz, euskaldun zaharren seme-alaba ugari, baina baita Estatuko beste lurraldeetatik etorritako langileen seme-alabek ere, euskal administrazio publiko berrian postu bat izatea hartu zuten lan etorkizun egonkortzat.

Ezbairik gabe, euskal klase ertainen gizarte bat sortzeak berebiziko garrantzia izan zuen euskararen bizi-raupenean. 1981ean, gutxi gorabehera, 596.000 euskal hiztun zeuden Euskal Herrian, bizilagunen % 20,35. 120 urte lehenago, 1860an edo, 500.000 pertsonak zuten euskara hizkuntza nagusi gisa, hots, bizilagunen % 55 inguruk^[4]. Hau da, proportzioa gutxitu da, horregatik diogu Euskal Herrian euskara ezabatzen saiatzeko politika kontziente bat existitu dela. Horri, esan bezala, modernizazio kapitalistaren prozesua eta immigrazioaren fenomenoak batu behar zaizkio.

Hala ere, frankismo amaieran herri mugimendu euskaltzaleak eta nazio gatazkak euskarari emandako bultzadari gehitu behar zaio hura neutralizatze-ko espainiar eta euskal elite politiko berriek euskaldunen nolabaiteko klase ertaina sortzeko ahalegina, horiek izan

Espainiako eliteek, euskal nazionalismo kontserbadorearekin batera, ondo ulertu zuten euskal nazio gatazka Espainiako erregimen demokratiko-burges berrian neutralizatze-ko, administrazio egituretan toki bat egin behar zitzaiola euskal funtzionario multzo bati

**Hipotesi bezala, baina ez
hipotesi bakar bezala eta
sakonean landu beharrekoa,
esan dezakegu gizarte
integrazioan, hau da, klase
ertainen gizarte horretara
sarbide izateko zuen paperean,
goia jo duela euskarak**

baitziren euskararen biziraupenaren arrazoiak. Noski, biziraupen prekariora eta ahula izan da, ez baita lortu administrazio publiko guztia euskaraz hitz egiteko gai izatea ere. Alabaina, frankismoaren amaieratik XX. mende amaierara arteko tartean euskal klase ertainen gizarte bat sortu zela ezin uka daitekeen egitate historiko bat da.

KRISI KAPITALISTA, EUSKARAREN KRISIA

Inkesta eta ikerketa soziolinguistikoko gehienek egungo euskararen egoerari buruz bi datu nagusi partekatzen dituzte: euskararen jakintza maila etengabe igotzen joan den arren, azken urteetan kale erabilerari dagokionez beherakada nabari da. Hipotesi bezala, baina ez hipotesi bakar bezala eta sakonean landu beharrekoa, esan dezakegu gizarte integrazioan, hau da, klase ertainen gizarte horretara sarbide izateko zuen paperean, goia jo duela euskarak, edo muga handi baten aurrean aurkitzen dela. Kapitalismoa etapa neoliberealean sartzeak^[5] Euskal Herrian ere izan ditu ondorioak, administrazio publikoko zein hezkuntzako postuak ez baitira ugaritzen, eta hauek jada euskal familietatik datozen ondorengoetan endekaturik daude. Gainera, Espainiako Estatuaren kanpotik datozen familia etorkinetako kideek kasik ez dute horietara sarbiderik.

Baieztapen hau polemikoa izan ba daiteke ere, errealitateak erakusten du euskara, lehen hizkuntzaz gain, askorentzat estatus sozial maila duina mantentzeko tresna ere bilakatu dela, proletarizazio prozesua ekidin ahal izateko azken defentsa gisa. Horrek, ordea, euskararen mundua asko lotzen du estatus sozial jakin bateko udalerriekin eta lanpostu oso jakin batzuekin. Horrela, errealitate honek euskararen kale erabileran zein zabalpenean ondorio garbiak ditu.

Pasa den ARTEKA batean, Paul Beitiak, errenta datuei eta euskararen erabilerari buruz ikertutako txostenetan oinarrituta, argi zioen euskararen presentzia nabarmen igotzen zela errenta

ertain-altuko udalerrietan eta landa eremuetan^[6]. Aitzitik, hiri eremuko periferia pobretuetan baxuagoak ziren datuak. Orain urtebete inguru, Joseba Zalakain ikerlariak *Berria* egunkarian argitaratu zuen iritzi artikulua ere polemika ugari sortu zuen. Hala ere, bertako datuak eztaba daezinak dira. Gipuzkoako pobrezia eta gizarte bazterketari buruzko inkestaren arabera, argi dago pobrezia egoeren eta hizkuntza ezagupenaren arteko lotura: ama hizkuntza euskara dutenen artean pobrezia tasa % 8koa da; gaztelera dutenen artean, % 16koa, eta beste hizkuntza bat dutenen artean, % 58koa. Hori dena Euskal Herrian errenta kohesio gehien duen lurraldean eta euskara erabileraren altuena duenean gertatzen da^[7].

Errealitateak erakusten du euskara, lehen hizkuntzaz gain, askorentzat estatus sozial maila duina mantentzeko tresna ere bilakatu dela, proletarizazio prozesua ekidin ahal izateko azken defentsa gisa

Halaber, hezkuntzako datuei erreparatzea ezinbestekoa da egungo euskararen joerari buruz analisi egoki bat egiteko. Berriz ere Beitiak idatzitako analisiari erreferentzia eginez, Eusko Jaurlaritzak, EAEko lurraldeentzat, VI. Inkesta Soziolinguistikoa eman-dako datuak azpimarra daitezke: EAEn Lehen Hezkuntza A eredu (gaztelania nagusi den hezkuntza eredu) zentro publikoetan egiten duten ikasleen artean, % 86,1 errenta maila baxukoa edo erdi-behe mailakoa da. Hala ere, maila sozioekonomiko altuenetako familien seme-alabak ere biltzen dira hezkuntza eredu honetan, izan ere, itunpeko A eredu baitago maila sozioekonomiko altuko ikasle gehien, % 35,7. B eredu publikoan ere antzeko kopuruak daude: sozioekonomikoki, ikasleen % 73,1 da behe edo erdi-behe mailakoa. EAEko D eredu, aldiz, dezentente jaisten dira maila sozioekonomiko baxueneko tasak: % 22,4 itunpekoetan eta % 19,7 publikoetan, eta ikasleen % 28,8 kokatzen da goi mailakoen taldean.

Datuetatik bi ondorio erator daitezke. Lehenengoa, EAEn behintzat, «getifikazio» prozesu bat dagoela; euskarak zailtasunak baititu arnasmuneetatik haratago ateratzeko, eta argi dago arnasmune horiek klase sozial bati atxikirik daudela. Bigarrena, euskarak klase ertainen gizartean garai batean zen igogailu sozial hura izateari utzi diola, etorkin berrien familia askorentzat behintzat. Euskal klase ertainen gizarte hori sortzea ahalbidetu zuten baldintza ekonomikoak atzeraldian daudenez, etorkinen eta familia erdaldunen integrazioa ziurtatu zezaketen baliabide, zerbitzu zein lanpostuen atzeraldi edota endekapena ere bizi dugu. Horrek euskararen erabilera familia proletario askorentzat funtsezko faktore ez izatea bilakatzea ekarri du.

EUSKARAREN AZKEN AUKERA

ARTEKAN bertan Aitor Bizkarrak idatzitako beste artikuluko batean, aipatzen zuen hark ere euskararen «bigarren heriotzaren oinarrian» kapitalaren metaketa-ziklo postfordistaren agortzea eta klase ertainen gainbehera zeudela^[8]. Horri faktore geopolitikoa gehi geniezaioke, izan ere, kapitalaren metaketa ziko amaiera honetan, eta berria irekitzeko berregituraketa garaian, administrazio eta botere gune transnazional handiak garrantzia hartzen ari dira. Argi dago, egun banatzen ari diren europar funtsei loturik, Europar Batasunean administrazio eta langile publikoek hartuko duten garrantzia. Postu horietarako oposizioak prestatzeko euskarak nekez izan lezake paper funtsezkorik.

Baina egungo kapitalaren berregituraketak argi uzten du nolabaiteko blokeen arteko lehia handi baterantz goazela. Bertan, Europar Batasunak

Berregituraketa eta krisi garai latzean dagoen ziklo ekonomikoari, euskal gatazkaren intentsitatea gutxitu izana eta Espainiako Estatuak zentralizaziorako erakusten duen joera gehitzen badizkiogu, euskararen erreprodukziorako tresna kapitalistak agortzen ari direla kontura gaitezke

bere tokia bilatuko du Estatu Batuen eta Txinaren arteko hegemoniaren lehian. Horrek estatuz gaindiko superstrukturen indartzea ekarriko du, eta erregioetako egiturak bigarren mailan gera daitezke. Bestela esanda, euskara bezalako hizkuntza gutxitu bati bideratutako diru funts guztiak murrizten joango direla. Adibidez, Europako kapitalismoa garai berrira moldatzea helburu duten europar funtsek ez dute inolako diru sortarik aurreikusten hizkuntza gutxituen hedapenarentzat eta laguntzarentzat.

Gainera, berregituraketa eta krisi garai latzean dagoen ziklo ekonomikoari, euskal gatazkaren intentsitatea gutxitu izana eta Espainiako Estatuak zentralizaziorako erakusten duen joera gehitzen badizkiogu, euskararen erreproduktzioarako tresna kapitalistak agortzen ari direla kontura gaitezke. Batzuentzat, irtenbidea euskara negozio kate handietan integratzea izan liteke, eta hori babesten dute euskarak Netflix bezalako entretenimendu multinazional erraldoietan sarbidea izan dezakeela uste dutenek, aukera horiek orain arte antzuak direla erakutsi bada ere.

Bestetik, euskara proletarizazio prozesuari erantzun baikortzat har daiteke, hau da, kapitalismoaren egungo krisiari eta pobretze joerari kontrajarriko zaion elementu gisa. Analisi horretan, zertzelada batzuk eman dira euskarak gizarte kapitalista beherakor bateko zikloan galtzeko guztiak dituela antzemateko. Beraz, gorakorra izango den estrategia bati lotu behar zaio euskararen afera, horra hor estrategia sozialistak hizkuntza alorrean euskarari egin ahal dion mesede handiena. Euskararen gainbehera sostengatu izan duen euskal klase ertainen gizartearena ere badelako. /

OHARRAK

1 Honako adibidea Xabier Zabaltza historialariaren *Una historia de las lenguas y los nacionalismos* (Gedisa, 2006) liburutik hartutakoa da. Seigarren kapituluari, Zabaltzak hizkuntzaren eta klasearen arteko erlazio historikoak aztertzen ditu, beste hainbat adibide historiko eskainiz.

2 Nafarroaren eta euskararen arteko erlazio historikoan gehiago sakontzeko, Zabaltza, Xabier (2013): «De la *lingua navarrorum* al estado vasco», *Historia Contemporánea*, 47: 471-492.

3 Frantziako Estatuak Bigarren Mundu Gerra amaitu ostean, oso langile mugimendu antolatua eta indartsua zuen bere mugen barnean. Hori desartikulatze egingako saiakera nagusienetako bat, langile mugimenduko hainbat kideri estatu administrazioarako ateak irekitzea izan zen. Horrela, langile jatorriko hainbat kideri Administrazioaren Eskola Nazionalerako sarbidea eman zien.

4 Igartua, Iván eta Zabaltza, Xabier (2006): *Euskararen historia laburra*, Etxepare Euskal Institutua: euskal kultura sailaren editorea, Donostia.

5 Etapa neoliberalaz edota postfordistaz gehiago sakontzeko, Harvey, David (2007): *Breve historia del neoliberalismo*, Akal, Madril. Espainiako Estatuan izan duen garapena ikusteko, James Petras (1995) soziologo estatubatuararen *Informe Petras* famatua kontsulta daiteke edota Vicenç Navarro (2004) ekonomialariaren *El estado de bienestar en España* ikerketa txostena.

6 Beitia, Paul (2021): «Euskara eta maila sozioekonomikoa: errepaso soziolinguistikoa bat», ARTEKA / GEDAR LANGILE KAZETA, ekainaren 3a.

7 Zalakain, Joseba (2020): «Pobreen hizkuntzak», *Berria*, urriaren 15a.

8 Bizkarra, Aitor (2021): «Danok ikusten degu: euskera galdu da», ARTEKA / GEDAR LANGILE KAZETA, ekainaren 15a.

ERREPORTAJEA

Testua
Peru Iparragirre

Irudia
Lander Moreno

Euskarazko liburugintza eta literatur merkatuaren mugak

«Ekoizten ari garen euskararekin, irakurleak aspertzen ari gara. Liburuak ez dira saltzen. Literatura artifizial bat egiten ari gara. Ez dakigu herriaren erraietara jaisten, eta herriak ihes egiten du; etsigarria da, baiki, gertatzen ari zaiguna. Gero eta euskara gutxiago hitz egiten da; eta gero eta gutxiago irakurtzen da».

JOSE ARIZTIMUÑO AITZOL, 1934

Euskal literaturaz asko hitz egiten da; lekua eman ohi zaio euskarazko prentsan, espazioa egina dauka derrigorrezko hezkuntzan eta akademian, zenbait euskal idazlek lortu dute halako estatus bat. Aspalditik hitz egiten da, ordea, literatur sistemak dituen gabezia ekonomikoei buruz: literatur industria txikia dela euskarazkoa, ez dela profesionalizazio-eskariari eusteko kapaz, irakurleak ere ez direla asko... Eta literatur industriaz hitz egin ez gero, agian hobe literaturaz baino *liburugintzaz* hitz egitea. Zein da euskarazko liburugintzaren egungo egoera ekonomikoa? Zein dira euskal literatur merkatuaren mugak? Zein dira horren ondorioak? Halakoxe galderetan barrena dabil ikerketa xume hau.

KULTUR INDUSTRIA GAZTE BAT, DIGLOSIAREN NEURRIRA

Muturreko egoera diglosikoak ezagarritzen du euskararen gizarte-egoera. Diglosiak zera esan nahi du, ukipenean dauden hizkuntzek betetzen dituzten funtzio sozialen desoreka, eta horrexegatik da euskararen diglosia-egoera muturrekoa: Euskal Herrian funtzio sozial *guztiak* betetzen dituztelako hegemonikoki gaztelaniak eta frantsesak. Diglosia-egoeraren oinarri materiala Euskal Herriko masa zabalaren bizitza sozialaren produkzioan eta erreproduktzioan euskarak duen sustraitze ahula da: euskarak hizkuntza ekonomiko gisa dituen egiturako gabeziak.

Diskurtso integratuak –parlamentarismo burgesaren askotariko euskal bertsioek– bestela kokatu izan dute auzia, eta haien esanera balirudike diglosiaren arazoa euskarak eremu informalean eta kale-erabileran duen beherakada progresiboan dagoela, behin instituzio burgesetako kuota –erakunde publikoetakoak, hezkuntza-koak, poliziarenak, dirulaguntzenak– bermatuta egonez gero. Planteamendua gezurtatu egin daiteke, ordea, bai analisi mailan, bai eta potentzia politikoa-ri dagokionez ere: batetik, hizkuntza-kuota publikoak eta euskarak gizarte zibilean duen sustraitze maila modu

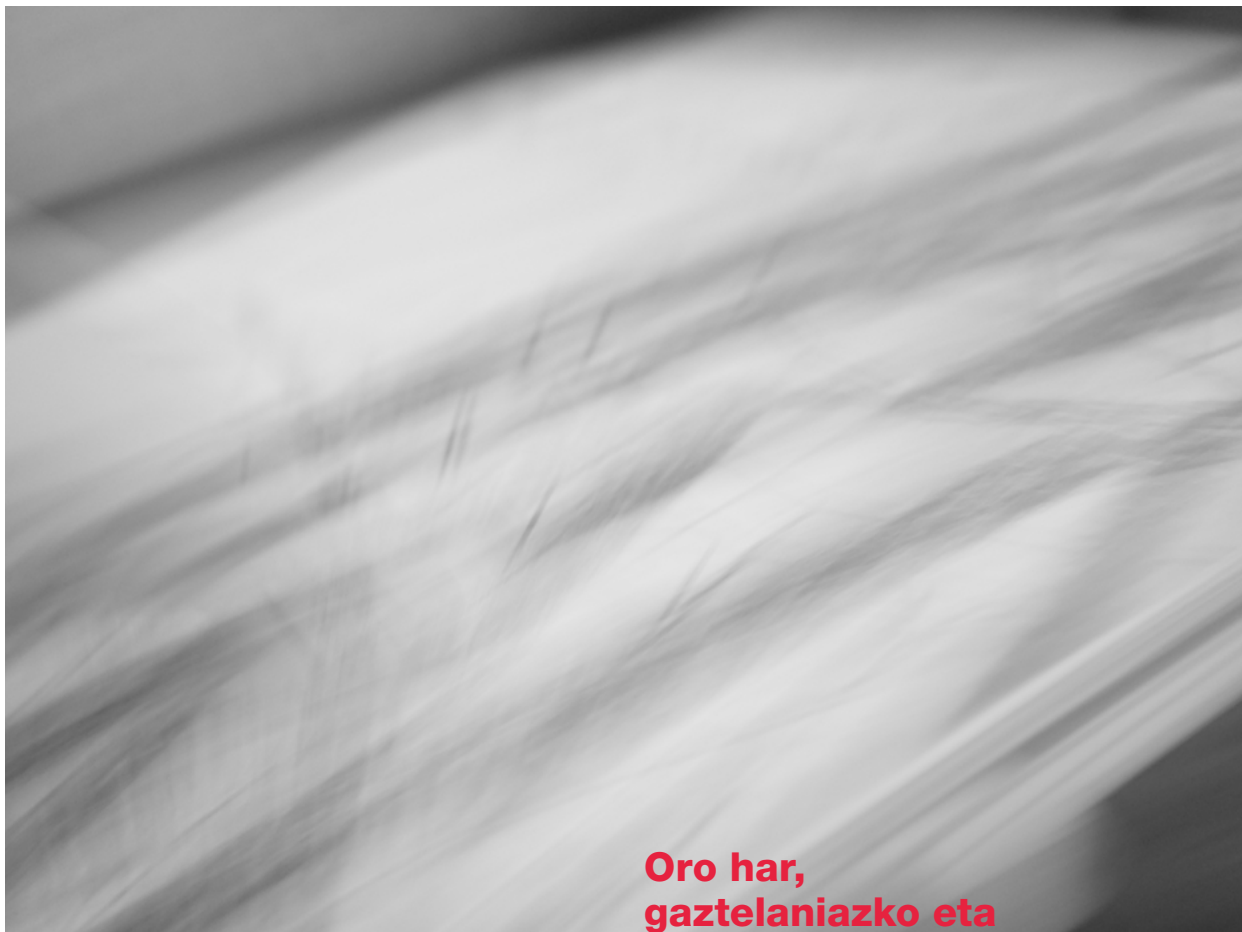
Diglosia-egoeraren oinarri materiala Euskal Herriko masa zabalaren bizitza sozialaren produkzioan eta erreproduktzioan euskarak duen sustraitze ahula da: euskarak hizkuntza ekonomiko gisa dituen egiturako gabeziak

abstraktuan ezin bereiz daitezkeelako, eta, bestetik, instituzio burgesak babes sistema neutral gisa hartzen dituelako, haiekiko dependentzia zalantzan jarri gabe eta, are, krisi kapitalistaren testuinguruari eta paradigma horren agortze prozesuari jaramonik egin gabe. Finen, analisiak berak ulermen-marko burgesaren muga politikoak azalera-tzen ditu; instituzio burgesen mugetan kokatzen du arazoa eta baita, ondorioz, konponbidea ere.

Egoera soziolinguistikoaren oinarri materiala esandakoa da: euskarak masa zabalengan duen sustraitze-falta. Euskaldunoi, efektiboki, gaztelaniak eta frantsesak balio digute gure bizimoduaren alderdi guztietarako, eta euskarak kuota instituzionalen bidez edo ukondoka bermatzen du gaur-gaurkoz bere lekua. Horrek, jakina, ondorio nabarmenak ditu kultur bizitzaren alderdi artistikoan eta aisialdian: oro har, gaztelaniazko eta frantsesezko kultur produktuetara jotzen du euskal herri-tarren gehiengoak eta euskarazko kultur industria murrizak nekez eutsi ohi dio erdarazkoen presioari. Horren froga dira euskarazko prentsa idatziaren irakurle bakanak, ikus-entzunezkoen audientzia-maila baxuak, sare sozialen erabilera edo, gagozkion gaira etorrita, euskarazko literaturaren irakurle-kopuru urria.

Denbora erruz pasa da Bernat Etxeparerren «Euskara, / jalgi hadi plazara!» aldarritik. Ordura arte liburuan inprimaturik gabe zegoen euskarari 1545ean garaztarrak eman zion behar zuen tor-nuia, idatzi zuen inprimatutako lehen-biziko euskarazko liburua, alegia. Hizkuntza hegemonikoetan XVIII. mende amaieran hasi eta XIX. mendean zehar finkatu ziren literatur industria mo-

Efektiboki, gaztelaniak eta frantsesak balio digute gure bizimoduaren alderdi guztietarako, eta euskarak kuota instituzionalen bidez edo ukondoka bermatzen du gaur-gaurkoz bere lekua

**Oro har,
gaztelaniazko eta
frantsesezko kultur
produktuetara
jotzen du euskal
herritarren
gehiengoak eta
euskarazko kultur
industria murritzak
nekez eutsi ohi
dio erdarazkoen
presioari**

dernoak, merkatu nazionalarekin eta eragile ekonomiko-kulturalekin; euskarazkoak, ordea, XX. mendearen erdialdea igaro arte itxaron behar izan zuen literatur industriaren elementu funtsezko batzuk garatu arte. Hainbat dira fenomeno horren agerpenerako faktoreak: batetik, antifrankismoaren gakoetan pentsatutako kultur politika independente batzuk, gerra ezagutu ez zuen belaunaldi euskaltzale gazte batek hauspotuak; bestetik, eta aurrekoarekin loturan, euskarak, Frankismoaren amaierarekin bat, estatu-aparatu ahul batzuetan —Espainiako aparatu autonomikoetan— bere lekua egiten duela, koofizialtasun estatusa lortuz eta kultur industria susta zezaketen dirulaguntza publikoak agerraraziz; eta, azkenik, euskarazko literaturaren modernizazio-prozesua deitzen zaiona jazozen dela 60ko eta 70ko hamarkadetan zehar, euskarazko nobela esperimentalaren eta konbentzionalaren sorrerarekin, literatur kritikaren agerpenarekin eta, oro har, literatur sistema modernoan zenbait elementu funtsezkoen agerpenarekin.

Bistan da 1960 aurretik ere argitaratu izan zirela liburuak euskaraz, baina data horietan dituzte euskarazko literatur sistema eta liburugintza modernoak beren abiapuntuak. Argi dago sistema berantiarra dela; gaztea, gaurko egunetik begiratu. Euskaltzale antifrankisten lan militanterik gabe ulertu ezin den arren, nabarmentzekoa da euskarazko liburugintzaren industria bilakatzeko prozesua hasieratik egon zela instituzio burgesei estuki lotua eta haien parte-hartzea ere ezinbestekoa izan zela euskararen egoera soziolinguistikoa gainditu zezakeen sistema bat osatzeko. Horrek gaurdaino iraundu; ikusi eta aztertu egin beharko da, ordea, zein modutara iraun duen eta zein den gaur egungo egoera.

EUSKARAZKO LIBURUGINTZAZ ARI

Ikerketa honen helburua, ezer baino gehiago, han eta hemen argitaratutako datuetan oinarrituz euskarazko libu-

rugintzaren pisu ekonomikoaren irudi erreal bat ematea da, eta irudi horren zergatien azalpen bat ematen ahalegintzea. Izan ere, irudi hori, alde batetik zein bestetik begiratu, industria ahul batena da. Industriaz ari baikara, merkatuaz, fakturazioaz, salerosketaz eta kontsumo-ohiturez.

Ohikoa da garrasi mainatiak airera botatzea: «neurriak hartu behar dira egoera normalizatzeko». Euskarazko liburugintza ez baita normala, ezau-garritzen duen hizkuntzaren diglosia egoera dela-eta, batez ere. Euskarazko liburugintzaren industria oraindik gaztea da oso, frankismo garaiko debekuen eta errepresioaren ondorioz 40 urteko etenaldia izan baitzuen. Azken urteetan egonkortzen ari da bere joeretan. Halaber, aipatu dugun irudi ahula indartu asmoz industria sendotzea proposatu ohi da, termino ekonomikoetan zein kulturaletan, arte sorkuntzaren eta ekoizpenaren garrantziaz ari direlarik, kapital metaketaren legeen arabera funtzionatzen duen gizarte batean horrek dituen xehetasunak aipatu ere egin gabe, desjabetzea dakarren ekoizpen moduetan eta horiek betikotzeko eredu kulturean sakontzeko proposamenekin, herrikoiak eta euskaldunak izanik ere.

Ez dira literaturgintza eta liburugintza nahasi behar, baina kultur industriaz ari garelarik liburugintzari erreparatu behar ezinbestean. Eskuragarri daude euskarazko liburugintzari buruzko datu zehatz eta erabilgarriak, Ibon Sarasolak *Euskal literatura numerotan* (Kriselu, 1975) liburuan jarritako harriari eta Joan Mari Torrealdai zenak 1976tik hasita urtero *Jakin* aldizkarian egindako lanari esker, besteak beste. Liburugintzaren azterketa soziologiko sistematikoa egin zuen urtez urte Torrealdai, eta 2017tik Xabier Eizagirrek hartu dio lekukoa. Arlo ekonomikoagoa, aldiz, Euskadiko Editoreen Elkartearen enkarguz egiten den eta Eusko Jaurlaritzak argitaratzen duen *Euskarazko argitalpenei buruzko txostena*-k lantzen du. Bigarren horri eta haren osagarritzat har daitekeen 2019ko

barne merkataritzari buruzko *Euskal Autonomia Erkidegoko argitalpenei buruzko XXV. txostena*-ri erreparatu diegu hemen batez ere, *Jakineko* lana eta bes-telako ikerlan batzuk bistaz galdu gabe.

2020ko daturik ez dugu oraingoz eta, beraz, pandemia aurreko egoeraren irudi bat ematen digute eskura ditugun ikerketek. Hala ere, liburugintzaren in-dustriaren joera nagusiak zein diren aztertzekeo balagarriak dira datuok, aurreko urteetako joeren jarraipena erakusten baitute. Ikusteke dago zen-bateraino hautsiko diren joera horiek pandemiaren eraginez.

ARGIALETXEAK

Eusko Jaurlaritzak argitaratutako txostenak jasotzen duenez, 108 argi-taletxek plazaratu zituzten euskarazko liburuak 2019an.^[1] Horietatik 95 argi-taletxe pribatuak dira, eta gainerako 13ak erakunde publikoak. Argialetxe pribatuen artean gehiengoa Bizkaian eta Gipuzkoan kokatuta dago, 24 eta 23, hurrenez hurren. Nafarroan eta Ipar Euskal Herrian bederatzi argialetxe leudeke, eta bakarra Araban. Euskaraz argitaratzen duten 29 argialetxe dau-de Kataluniako eta Espainiako Esta-tuko hainbat herrialdetan: bederatzi Bartzelonan, hamaika Madrilén, bi Val-entzian, bat Badajozen eta beste seiren kokalekua zehaztu gabe dago. Argia-letxe pribatuez eta erakunde publikoez gain, egile-editoreak ere kontuan hartu behar dira, nahiz eta azterketa honeta-tik at geratzen diren, haien pisu txikia dela eta. Orotara 61 zerrendatzen di-tu txostenak, 38 Gipuzkoan, hamaika Bizkaian, bederatzi Nafarroan eta ba-na Bartzelona, Madril eta Valladoliden. Horien guztien artean 82 izenburu ar-gitaratu zituzten 2019an.

Oraindik 2019ko liburugintzaren az-terketa ez du argitaratu *Jakinek*, baina 2018an titulu gehien argitaratu zuten hamar argialetxe pribatu nagusien ze-rrendari erreparatu diogu, erreferentzia gisa.^[2] Haien kalkuluen arabera, nobe-dadeak zein berrargitalpenak kontuan hartuta, orotara 1.062 titulu argitaratu zituzten argialetxeok 2018an, aztertu-

tako ekoizpen osoaren ia erdia. Zerren-daren buruan Elkar argialetxea dago, 254 titulurekin, horietatik 87 direlarik nobedadeak, ekoizpen osoaren % 11,9. Bigarren argialetxe nagusia Edelvives-Ibaizabal dela dio Eizagirrek, ekoizpen osoaren % 9,1 osatzen duten 194 titulu-rekin –horietako 16 soilik berrargital-penak–. Zerrendako hurrengoek pisu txikiagoa dute, baina ez txikia, guztiek dute ekoizpen osoaren % 2,4 eta % 4,8 arteko tarte. Susaeta, Ikaslar, Erein, Santillana-Zubia, Ttartalo, Edebé-Gil-tza, Anaya-Haritz eta Ikasmina dira zerrenda osatzen dutenak.

Hainbat ondorio aipatzen ditu Eiza-girrek. Batetik, handienak ere aski txi-kiak direla, tituluen kopuruan, bederen. Bestetik, hamar argialetxetik seiren egoitza nagusia ez dagoela Euskal Herrian. Beherago ikusiko dugun bezala, euskarazko liburugintzan bereziki zati handia dagokio testuliburuaren eta haur eta gazte literaturako ekoizpenari, titu-luetan zein fakturazioan. Hain zuzen ere, horien argitalpenean jarduten du-te 2018ko argialetxe pribatu nagusie-nak izan zirenek. Joan Mari Torrealdai-k adierazten zuen kezka, Euskal Herrian egindako eta bertarako pentsatutako hezkuntza proiektuak pisua galtzen ari zirela, kontuan hartzekoa da. Bai-na zergatiari erreparatu behar zaio, eta gutxitan egiten da hori.

Hipotesi gisa planteatu daiteke, ziur aski erratuégi ibili gabe, askoz ere hobeto erantzun diezaiokeela merka-tuaren logikari Espainiako Estatuko hizkuntza desberdinetan testulibu-ruak argitaratzen dituen Edelvives gi-sako talde editorial handi batek Euskal Herrian kokatutako eta testuliburuak soilik euskaraz ekoitziko lituzkeen edozein enpresak baino euskarazko liburugintzaren industria-rako handia izanda ere.

Horrekin lotuta, beste ondorio in-teresgarri bat ere atera daiteke argi-taletxe nagusien taula horretatik, eta hori da Elkar konglomeratuaren ga-rrantzia. Egoitza Euskal Herrian duten argialetxe nagusietatik hiru dira Elkar Taldearen parte edo adar: Elkar bera,

Hipotesi gisa planteatu daiteke, ziur aski erratuégi ibili gabe, askoz ere hobeto erantzun diezaiokeela merkatuaren logikari Espainiako Estatuko hizkuntza desberdinetan testuliburuak argitaratzen dituen Edelvives gisako talde editorial handi batek Euskal Herrian kokatutako eta testuliburuak soilik euskaraz ekoitziko lituzkeen edozein enpresak baino

Ttarttalo, eta Ikaselkar (Ikastolen Elkartearena eta Elkar Fundazioarena dena). Beraz, batetik, merkatuaren zati handiena proportzioan sail gutxi batzuen, hezkuntza arautuko testuliburuaren eta haur eta gazte literatura-
ren, erabat mendekoa da. Era berean, errentagarrienak diren eremu horietan hoberen kokatzen direnak dira azpiegitura handien eta dibertsifikazio esanguratsuaren babes ekonomikoa duten argitaletxeak. Batzuk Euskal Herri mailakoak, Elkar eta Erein gisakoak, eta beste batzuk Espainiako Estatu mailakoak edo oraindik eta eskala handiago-
ko egituretan integratutakoak: esaterako, Ikasmina Grupo SMren zigilu bat da; Santillana, aldiz, Finlandiako argitalpen eta komunikazio talde handiena den Sanomak erosi zuen 2020an; Anaya argitaletxea Hachette multinazional erraldoiaren parte da 2004tik, zeina Lagardère arma eta komunikazio enpresen konglomeratuaren zati bat baino ez den.

2019ko datuen arabera, EAEn euskaraz zein beste hizkuntzetan argitaratzen duten 108 argitaletxe pribatuen artean 16 baino gutxiago dira enpresa talde edo holding bateko kide.^[3] Hala eta guztiz ere, datuetan ez da ageri ea enpresa horien ekoizpena ekoizpen osoaren zein zatiri dagokion. Orain arte ikusitakoarekin, hala ere, pentsa daiteke zatirik esanguratsuen dagokiela enpresa horiei.

Euskarazko argitalpenen 2019ko txostenak^[4] lurralde batzuetako titulu gehien argitaratu dituzten argitaletxeak baino ez ditu ematen: Nafarroan Pamiela, Txalaparta, Igela eta Cenlit, Bartzelonan Vicens Vives, eta Madrilen Anaya, Susaeta eta Bruño. *Jakinek* argitaratutako 2018ko datuei helduz, ziur aski Elkar eta haren taldeko argitaletxeak leudeke Gipuzkoan titulu gehien argitaratutakoen artean, eta Ibaizabal eta Giltza, besteak beste, Bizkaikoen artean.

Argitaletxe pribatuek sorturiko enpleguari buruzko datuak ere ematen ditu 2019ko txostenak. Guztira, euskarazko liburuak argitaratzen dituzten

enpresa pribatuetan 292 lanpostu dau dela kalkulatzen dute.^[5] Enpresa txikiak dira oro har, langile bat eta bost artean dituzte argitaletxeek. Batez besteko lanpostu kopuru handiena EAEko argitaletxeetan dago (51 enpresatan banatutako 214 lanpostu), eta bertakoak dira euskarazko liburuak argitaratzen dituzten enpresa gehienak ere. Espainiako Estatuko beste autonomia erkidegoetan ere badaude euskarazko liburuak argitaratzen dituzten argitaletxeak, 29, ikerketaren arabera, eta 55 lanpostu daude horietan guztira. Nafarroan batez besteko bera mantentzen da, baina argitaletxe askoz ere gutxiagorekin: zazpi enpresatan banatutako 13 lanpostu zeuden 2019an. Ipar Euskal Herriko bederatzi argitaletxeek lanpostu bana leukakete. Lanpostu horien nolakotasunari buruzko xehetasunik, ordea, ez daukagu, ez eta ea soilik euskarazko liburugintzari dagozkion lanean jarduten duten langileok edo beste jardun batzuekin osatzen ote duten.

EKOIZPEN OSOA

Eusko Jaurlaritzak argitaratutako txostenaren arabera, euskarazko 1.847 titulu argitaratu ziren 2019an, horietatik 1.340 paperean.^[6] Orotara, euskarazko ia hiru milioi liburu ale inprimatu ziren. Titulu guztien gehiengoa, 815, Bizkaian kokatutako argitaletxeek plazaratu zituzten, 565 Gipuzkoan kokatutako argitaletxeek, 222 Madrilgo argitaletxeek, 105 Nafarroako argitaletxeek, 46 iparraldeko argitaletxeek, 23 Valentziako argitaletxeek, 12 Bartzelonako argitaletxeek eta 10 Arabako argitaletxeak.^[7] Konparaziorako, EAEn euskarazko 1.471 titulu argitaratu zirela dio barne merkataritza txostenak, eta hizkuntza guztietakoak kontuan hartuta, aldiz, 3.517.^[8] Aipagarria da urte hartan euskarazko libururen bat argitaratu zuten argitaletxeen artean % 34ak baizik ez zuela urteko katalogoaren % 75 baino gehiago euskaraz argitaratu, eta % 43ak, aldiz, % 25 baino gutxiago argitaratu zuen euskaraz.

Lau sail nagusitan bereizten ditu liburuak euskarazko argitalpenei bu-

ruzko txostenak: helduentzako fikzioa (urteko tituluen % 13,4) –eta horren barruan kokatzen ditu nobelak eta ipuin liburuak, poesia, antzerkia, kritika lanak eta saiakera literarioak–, haur eta gazte literatura (% 25,6), unibertsitatekoak ez diren testuliburuak eta material osagarriak (% 41,3), fikziozkoak ez diren testuak (% 15,7) –zientziak, gizarte-zientziak, ekonomia zientziak, zuzenbidea, erlijioa, liburu praktikoak, dibulgazioa eta hiztegiak–, eta horietatik kanpo geratzen diren bestelako liburuak, komikiak eta bestelakoak (% 4).^[9]

Ekoiztiko aleetan ere nabarmena da aldea. Argitaratutako liburu guztien 1.618.000 ale dagozkie unibertsitatekoak ez diren testuliburuak. Batez ere Lehen Hezkuntzako (678.000) eta DBHko (469.000) liburuei dagokie kopurua. Testuliburuak ez diren euskarazko liburuen ale gehien, ordea, haur eta gazte literatura sailean ekoizten dira: 745.000 ale 2019an. Hurrengo sailarekiko sekulako aldea dago, helduentzako fikzioa deritzon saileko 277.000 ale inprimatu ziren –190.000 nobela eta ipuin liburu, 32.000 poesia eta antzerki liburu eta 55.000 bestelako–, eta gainerako 238.000 aleak fikziozkoak ez diren testuei dagozkie.^[10]

Eusko Jaurlaritzak argitaratutako txostenaren arabera, euskarazko 1.847 titulu argitaratu ziren 2019an, horietatik 1.340 paperean. Orotara, euskarazko ia hiru milioi liburu ale inprimatu ziren

Azterketaren arabera, 2019an euskarazko liburuen salmentatik argitaletxeek lortutako fakturazioa 39.825.050 eurokoa izan zen. EAEko liburugintzaren fakturazio osoa, alderaketarako, 65.079.000 eurokoa izan zen (euskarazkoa horren % 57,1)

Argitaratutako izenburuen eta ekoitzitako aleen kopuruak hartuta, 2019an argitaratutako tituluen batez besteko tirada 2.226koa izan zen. Sailez sail aztertuz gero, batez besteko tiradarik txikiena Ipar Euskal Herriko poesia eta antzerki liburuei dagokie, izenburu bakoitzeko batez beste 272 ale inprimatu baitziren. Batez besteko tirada handiena, aldiz, EAEn ekoitzitako (txostenak ez du xeheago azaltzen datua) unibertsitatekoak ez diren testuliburuaren izenburuei dagokie: 3.600 ale izenburuko.^[11]

IRABAZIAK SAILKA

Azterketaren arabera, 2019an euskarazko liburuaren salmentatik argitaletxeek lortutako fakturazioa 39.825.050 eurokoa izan zen.^[12] EAEko liburugintzaren fakturazio osoa, alderaketarako, 65.079.000 eurokoa izan zen (euskarazkoa horren % 57,1).^[13] Euskarazko liburuaren merkaturatzetik eratorritako fakturazio osoaren % 75,2 (29.963.000 euro) unibertsitatekoak ez diren testuliburuei dagokie. Gainerako % 24,8tik, % 17,0 (6.779.000 euro) haur eta gazte literatura sailari dagokio, % 5,0 (2.005.000 euro) helduentzako fikzioari, % 2,1 (836.000 euro) fikziozkoak ez diren testuei eta % 0,6 (243.000 euro) bestelako argitalpenei.^[14]

Orotara, euskarazko liburuaren 2.674.922 ale saldu ziren 2019an. Ekoitzitako eta saldutako liburuaren arteko aldea 308.312 alekoa da, hau da, euskaraz argitaratutako liburuaren % 10,3 ez

zen saldu. Baina kontuan hartu behar da urte batean argitaratutako ale guztiak ez direla nahitaez urte horretan bertan saltzen. Euskarazko liburuaren batez besteko salneurria 14,9 eurokoa izan zen 2019an.^[15]

Fakturazioaz ari garela, interesgarria da Durangoko Azokaren fenomeno ere aztertzea. Izan ere, duen inpaktu ekonomikoa ez da nolanahikoa. 2019an eman zuen Gerediaga Elkar-teak, azokaren antolatzaileak, Siadecok 2018ko azokako datuekin egindako ikerketaren berri. Orotara, bisitariek 1.737 milioi euroko gastua egin zutela iragarri zuten eta horren % 60 erositako liburuei zegokiela. Horrez gain, azokako salmentek batez beste urte osoko fakturazioaren % 22 hartzen dutela argitzen zuen ikerketak.^[16] Ziur aski, liburugintzaren ekoizpeneko sail batzuen salmentaren zati handiagoa izango da beste batzuetakoa baino. Hau da, literatur lanen urteko salmenten zati garrantzitsuagoa izango da Durangoko Azokakoa testuliburuena baino. Izan ere, liburu guztien merkaturatze bideak kontuan hartuta, zatirik handiena liburu-dendei (% 38,7), eta enpresa eta erakundeei dagokie (% 29,4) –azken bide horren barruan dago ikastetxetako liburuaren salmenta–. Hurrengo, liburu-denden kateak leudeke (% 17,5), hipermerkatuak (% 7,3), beste bide batzuk –liburutegiak, kioskoak, liburu azokak– (% 5,1) gero eta klubak eta harpidetzak (% 2), azkenik.^[17]

Euskarazko liburugintzaren merkaturaren proportzioak alderatzeko Espainiako Estatuko beste hizkuntza gutxiagotu batzuetako datuei, Espainiako Estatuko datu orokorrei eta Frantziako Estatuko datu orokorrei erreparatuko diegu. Espainiako Editoreen Elkartearen Federazioak argitaratutako 2019ko liburuaren barne merkataritzaren txostenak katalanezko eta galizierazko liburugintzaren sektoreei buruzko zenbait datu ematen ditu, argitaratutako izenburuen, ekoitzitako aleen eta fakturazioari buruzkoak, besteak beste.^[18]

Txostenaren arabera, katalanaren kasuan, 11.040 titulu argitaratu ziren

Fakturazio osoaren % 75,2 (29.963.000 euro) unibertsitatekoak ez diren testuliburuei dagokie. Gainerako % 24,8tik, % 17,0 (6.779.000 euro) haur eta gazte literatura sailari dagokio, % 5,0 (2.005.000 euro) helduentzako fikzioari, % 2,1 (836.000 euro) fikziozkoak ez diren testuei eta % 0,6 (243.000 euro) bestelako argitalpenei

2019an eta 229,4 milioi euroko fakturazioa ekarri zuen liburuen salmentak. Fakturazioaren % 46 dagokie testuliburuei, % 21,3 helduentzako fikzioari (euskararen kasuan % 5), % 18,4 haur eta gazte literaturari (% 17,0, paretsu), % 13,3 fikziozkoak ez diren liburuei (euskaraz % 2,1), eta % 0,9 beste sailak.^[19]

Galizierazko 1.766 titulu argitaratu ziren 2019an, eta 16,1 milioi euroko fakturazioa ekarri zuten: % 34,2 dagokio haur eta gazte literaturari, % 32,8 testuliburuei, % 18,4 helduentzako fikzioari, % 13,9 fikziozkoak ez diren liburuei eta % 0,8 beste sailei.^[20]

Espainiako Estatutan gaztelaniaz eta beste hizkuntza batzuetan argitaratutako liburuen salmentatik 2.124,1 milioi euro fakturatu ziren (orotara, Espainiako Estatuan hizkuntza guztietan argitaratutako liburuen salmentak 2.400 milioiko fakturazioa ekarri zuen). Horren % 31,8 eta % 31,7 dagokie, hurrenez hurren, testuliburuei eta fikziozko ez diren liburuei, % 20,7 helduentzako fikzioari, % 12 haur eta gazte literaturari eta % 3,8 beste sail batzuetako liburuei.^[21]

Frantziako Estatuko argitalpenen azterketari ere errepara diezaioگون. Espainiako Estatuko liburugintzaren eta euskarazko liburugintzaren azterketan baliatutako sailkapena bera ez bada ere, pareka daitezke emaitzak. Orotara 2.806 milioi euro atara ziren 2019an liburuen salmentatik Frantziako Estatuan, eta orotara 456 milioi liburu ale saldu ziren. Orain arte erabili dugun sailkapena jarraituz, literatura sailak (helduentzako fikzioa sailaren parekoa) merkatuaren % 21,5eko zatia izan zuen 2019an, gazte literaturari (haurren eta gazte literatura sailaren parekoa) % 13,2 dagokio, testuliburu sailari % 14,6, giza eta gizarte-zientziak (% 14,3), liburu praktikoak (% 12,8), zientziak eta teknika (% 2,5), erlijioa (% 1,6), dokumentuak, gaurkotasuna eta saiakerak (% 3,8), hiztegiak eta entziklopediak (% 1), mapak eta atlasak (% 0,6) fikziozkoak ez diren liburuen kategorian sar genitzakeenak, faktu-

razio osoaren % 36,6 osatzen dute, eta orain arte «beste sail batzuk» kategoriaren barruan leudekeen komikiek eta arte-liburuek % 14,1 osatzen dute.^[23]

KONTSUMOA ETA LITERATUR MERKATUA

2017an Euskal Herri mailako ikerketa egin zuen Siadecok Elkar Taldearentzat.^[23] Tartean, irakurketa ohituren eta liburuen erosketari buruzko datuak bildu zituzten. Interesgarria da emaitza horiei erreparatzea ekoizpenaren beste aldean dagoenaz aritzeko, kontsumoaz.

Egindako inkestaren emaitzen arabera, euskal herritarren % 11k irakurtzen ditu euskarazko liburuak. Haien % 6k ohikotasunez eta % 5ek noizbehinka. Euskal herritarren laurdena baizik ez da euskalduna, eta horrek nabarmen baldintzatzen du datua, noski. Hala eta guztiz ere, Siadecoren ikerketan jasotako datuen arabera, euskaraz dakiten herritarren artean ere gutxiengoak irakurtzen ditu euskarazko liburuak, % 42k; euskaldunen % 22,9 da ohiko irakurlea eta % 19,4 noizbehinkako irakurle. Konparatzeko, irakurle euskaldunen % 62,9k erdarazko liburuak irakurtzen ditu, % 44,4k ohikotasunez eta % 18,5ek noizbehinka.

Euskal Herriko 16 urtetik gorako biztanleen % 70 lirateke irakurleak (azken sei hilabetean gutxienez liburu bat irakurri dutenak), eta % 58, aldiz, ohiko irakurleak eta % 12 noizbehinkakoak. 16-25 adin-tartekoek irakurtzen dute gehien, baina ikasketei loturiko irakurketek puzten dute datua. Izan ere, aisialdirako euskarazko liburuen irakurleen ehunekoa % 15,1era jaisten da.

Siadecok emandako datuen arabera, beraz, Euskal Herrian milioi eta erdi lagun lirateke ohiko irakurleak orotara. Horietatik, euskarazko liburuen ohiko irakurleak 160.000 lirateke. Euskarazko idatzizko ekoizpenaren inguruan dagoen merkatua 150.000 lagun bultzatzen du ikerketak. Euskaraz dakitenen artean euskaraz ez irakurtzeko arrazoi nagusia horretarako erraztasun falta dela erantzun zuten galdekututakoek.

Euskal herritarren % 11k irakurtzen ditu euskarazko liburuak. Haien % 6k ohikotasunez eta % 5ek noizbehinka

Euskarazko irakurleen kopuru hipotetikoa eta haien nolokotasuna behin eta berrito aipatzen den zerbait da. Bernardo Atxagak zuzendutako Euskaltzaindiaren *Erlea* literatur aldizkariak «1.700en aldizkaria» leloa zeraman, esaterako. Adieraziz 1.700 irakurleko kopuru sendoa zuela euskal literaturak. Jakina, orain arte, literaturaz baino gehiago, liburugintzaz aritu gara, eta ikusi dugu nolako pisua duten literariotzat jo ohi ez diren testu-liburuek. Harkaitz Zubirik landu zuen euskal literaturaren irakurleen gaia sakonago 2013an.^[24] Atxagaren 1.700, Euskadiko Editoreen Elkarteak 2009an proiektatutako 41.000 eta Iban Zalduak 2012an aipatutako 10.000 irakurleak aipatzen ditu Zubirik.

Honako balizko ondorio hauetara heltzen da Zubiri, hainbat datu alderatuz eta irizpide propio batzuk ezarriz: 15.000-20.000 lirateke ohiko irakurle sutsuak (hau da, urtean 12 liburutik gora irakurriko luketenak); 40.000 lirateke ohiko irakurle moderatuak (urtean 5-12 liburu); eta 100.000-150.000, aldiz, tartekako irakurleak.

ONDORIO BATZUK

Eusko Jaurlaritzaren txostenean aipatzen denez, 2013tik aurrerako joerak indarrean jarraitzen dute oraindik. Hau da, handia da oraindik ere euskarazko liburugintzak haur eta gazte literatura-erikiko eta unibertsitatekoak ez diren testuliburuekiko duen mendekotasuna.^[25] Horrez gain, lurraldeka alderatuta, argia da Gipuzkoa eta Bizkaia direla euskarazko liburugintzaren merkatuaren erdigunea, euskal hiztunen gehiengo ere bertan baitago kontzentratuta. Badirudi, beraz, batetik, euskarazko liburugintzaren merkatua mugatuta eta harrapatuta dagoela. Pintza hori ezin agerikoagoa da haur eta gazte literatura saileko liburuen salmentetatik helduentzako liburuen salmentara dagoen aldean. Bidean galtzen doaz euskal irakurleak, hezkuntza aratuaren esferatik urrundu ahala.

Euskarazko liburugintzaren hastapenetatik bide luzea egin du sektoreak

industria gisa, orduko hartan harpidetzen bidez funtzionatzen baitzuten argitaletxe gehienek. Baina badirudi egungo egoeran gailur batzuk jotzen ari dela, muga batzuk ezin baititu gainditu. Euskarazko liburuen ekoizpenak (zer esanik ez euskarazko literatura liburuen ekoizpenak) bere horretan ahalmen oso urria dauka balioaren errealizaziorako eta horretarako beharrezkoa den modernizazioa aurrera eramateko. Urteetan zehar behin eta berriz aipatzen den ahulezietako bat da sektorearen atomizazioa, batez ere literatur lanen ekoizpenaz ari garelarik. Profesionalizazioa eta normalizazioa aspalditik datozen helburuak dira. Egun, ordea, zirrikitu gutxi ditu sektoreak, eta azken urteetako aurre-rapausoek merkatua zabaltzen ez bada eman dezakeena laster agortuko dutela dirudite. Enpresa txiki eta espezializatuak daude batetik, eta enpresa multzo dibertsifikatuak bestetik. Lehenengoei batez ere dirulaguntza publikoei esker mantentzen dute euren ekoizpena. Era berean, euskara hutseko jarduna duten bigarrenen jarduna ere erruz baldintzatzen dute instituzio publikoetatik egiten diren politikek. Hala ere, eta haur eta gazte literaturan zein testuliburuaren merkatuan handienetarikoa diren argitaletxeen gehiengoak erakusten duenez, multinazionalen adar baten adar are txikiagoa baizik ez dira euskarazko liburugintzaren zati handi baten jabe, eta horientzat euskara ez da merkatu zati berezitu bat besterik. Horregatik, Torrealdairenen euskal curriculumaren inguruko kezkatik harago pausatu beharko genuke begirada. Hain zuzen ere, euskarazko liburugintzako beste sektore batzuk errentagarriagoak bilakatu ahala orokortu daitekeen joera da.

Irakurle potentzialen zifra hori, oso eskuzabal jardunda 150.000 inguruan koka daitekeena, erakusgarria da. Batez ere euskaldunek euskaraz irakurtzeko duten zailtasunak ezaugarritzen du muga hori, eta irakurlego hori multzo zehatz batzuetara mugatzen da. Literaturaren kasuan agerikoa da Durangoko Azokak duen eragina (li-

burugintzaren fakturazio osoaren zati hain txikia izanik). Arnasgune bat da argitaletxe askorentzat, eta urteko argitalpen plangintzak erabat baldintzatzen ditu. Durangoren ispilu bat (edo batzuk) sortzea ere askoren buruan egon da, hau da, azokaren efektua urtean zehar zabaltzea. Auzia da ea badagoen egiaz horrenbeste irakurle, eta ea gaur egun dagoeneko ez ote dagoen gainproduktziorik.

Nolabaiteko egoera artifizia horren erakusgarrietako bat da, baita ere, berrargitalpenen kopuru urria. Beste hizkuntza batzuetan ohikoak diren berrargitalpenak, poltsikoko edizio gisa, esaterako, kasik ez dira existitzen euskal literaturan. Gehien berreditatzen diren liburuak hezkuntza arautuko nahitaezko irakurketen zerrendetara heltzea lortzen dutenak dira. Zer esan nahi du horrek? Ez dagoela liburu zaharrentzako irakurle berririk?

Argitalpen politikekin lotutako beste auzi bat, eta bat baino gehiago kezkatu izan duena, zera da, nola nazioarteko literatura komertziala euskarara apenas itzultzen den. Azken urteotan ari gara ikusten horri buelta emateko ahalegin batzuk, baina ez da batere joera orokortua. Horretarako arrazoietako bat izan daiteke ez dela merkatu bideragarri gisa ikusten: euskaraz irakurtzeko ohiturarik ez dagoenez –eta are gutxiago euskarara ekarritako lanak– inguruko beste hizkuntzetan irakurtzen dira nazioarteko liburu komertzialak, eta, beraz, euskarazkoen erosle potentzialen kopurua are baxuagoa da. Baina sorgin gurpil baten hasiera izan daiteke hori.

Euskaldunok euskaraz gehiago irakurtzea lortuz gero, edo, batez ere, euskaldun gehiagok euskaraz irakurtzea lortuz gero, nabarmen handituko litzateke merkatua, esaterako. Koxka hor dago, ordea, nola egiten da hori? Nahikoa al da, Siadecok egindako ikerketaren emaitzen berri ematean Elkar Fundazioaren izenean Joxe Mari Sorsek esandakoa, «liburugintzaren sektorearen eta administrazioaren artean egiteko euskal ekoizpena gizarteratze-

Euskal Herriko diglosia-egoera pentsamendu burgesak proiektatzen duena baino askoz ere sakonagoa da: euskara suntsituta dago hizkuntza ekonomiko gisa gizarteko masa zabalengan eta fakzio politiko burgesen borondatearen arabera irauten du bizirik, batik bat modurik errazenean merkantilizatu daitekeen eremuetan

ko politika eraginkorrakoak pentsatzea eta lantzea»?^[26]

Hain zuzen ere, ikerketaren emaitzetan agertzen den bigarren puntua-rekin ez da argi ezkontzen ideia hori: «Euskaldunen % 42ak esaten du euskaraz ez irakurtzeko arrazoi nagusia erraztasun falta dela. Horrek, zoritxarrez, agerian uzten du euskaldunen ia erdiaren hizkuntza gaitasuna, kultura eta bizi hizkuntza nagusia ez dela euskara, euskararen gutxitasun egoera. Beraz, defizit inportante bat dugu hor».^[27] Eta nola egiten zaio defizit horri aurre? Euskara nolabait errentagarritasun kapitalistari erantzuteko moduan behingoz eta modu eraginkorrean xertatuz? Errentagarritasun kapitalistaren logikatik batere ateratzen ez den industria kultural propio eta bertako bat sustatuz?

Euskal Herriko diglosia-egoera pentsamendu burgesak proiektatzen duena baino askoz ere sakonagoa da: euskara

suntsituta dago hizkuntza ekonomiko gisa gizarteko masa zabalengan eta fakzio politiko burgesen borondatearen arabera irauten du bizirik, batik bat modurik errazenean merkantilizatu daitekeen eremuetan. Alegia, bizimodu kapitalista garaikidean sustraituta dauden hizkuntzak, bizitza sozialaren alderdi guztietarako balio digutenak, gaztelania eta frantsesa dira egun, eta euskarak kostata eusten dio bere lekuari. Ondorioz, literatur industriak eta liburugintzak dituzten auziek euskararen arazo sozialean dituzte beren oinarriak eta arazo horixe gainditzetik pasatzen da haien konponbidea ere. Ez da nahikoa instituzio burgesen parte-hartze kuotak handi daitezen eskatzea edo literaturagileen lana «duindu» beharraren aldarri abstraktuak egitea: literaturaren legeak ere, egun, merkatuak ipintzen ditu, eta ez dugu bakerik izango hura forma sozial gisa gainditu ezean. /

Literaturaren legeak ere, egun, merkatuak ipintzen ditu, eta ez dugu bakerik izango hura forma sozial gisa gainditu ezean

OHARRAK

1 Euskarazko argitalpenei buruzko XV. txostena 2019. Eusko Jaurlaritza (2021)

2 Eizagirre Gesalaga, Xabier. 2021. «Euskal liburugintza 2018». *Jakin*, 241.

3. Euskal Autonomia Erkidegoko argitalpenei buruzko XXV. txostena. 2019ko barne merkataritza. Eusko Jaurlaritza (2021)

4. Euskarazko argitalpenei buruzko XV. txostena 2019. 3. taula

5. Ibid 33. taula

6. Ibid. 4. taula

7. Ibid. 3. taula

8. Euskal Autonomia Erkidegoko argitalpenei buruzko XXV. txostena. 3. taula

9. Euskarazko argitalpenei buruzko XV. txostena 2019. 8. taula

10. Ibid. 10. taula

11. Ibid. 12. taula

12. Ibid. 18. taula

13. Euskal Autonomia Erkidegoko argitalpenei buruzko XXV. txostena. 22. taula

14. Euskarazko argitalpenei buruzko XV. txostena 2019. 18. taula

15. Ibid. 22. taula

16. «Sei milioi euroan kuantifikatu dute Durangoren eragin ekonomikoa». Berria.eus (2019/12/10)

17. Ibid. 21. taula

18. Comercio Interior del Libro en España 2019. Federación de Gremios de Editores de España (2021)

19. Ibid. 83. taula

20. Ibid.

21. Ibid.

22. Les Chiffres de l'Édition 2019-2020 Synthèse. SNE

23. Euskal Herriko biztanleen irakurketa eta musika ohituren merkatu ikerketa 2017. Elkar eta Siadeco

24. Zubiri Esnaola, Harkaitz. 2013. «Euskal literaturaren irakurleak zenbat eta nolakoak diren aztergai». *Uztaro*, 87, 51-68.

25. Euskarazko argitalpenei buruzko XV. txostena 2019. 59. orrialdea

26. «Euskal Herriko biztanleen irakurketa eta musika ohiturak aztertu ditu Elkar Fundazioak, Siadeco Ikerketa Elkartearen eskutik». Elkar. 2018/03/14

27. Ibid.

EL FASCISMO Y EL ESTADO ESPAÑOL (1922-1939)

Texto
Carmen Parejo

Si hay un concepto de difícil definición ese es el concepto de «fascismo». Todos hemos estado en charlas donde solo en tratar de definir este concepto se pasó todo el tiempo que había previsto para abordar un debate más profundo. Lo cierto es que, estrictamente, el fascismo «auténtico» solo es el que se produjo en Italia tras la Marcha sobre Roma en 1922. Sin embargo, se tiende a considerar fascismo otros procesos de características similares o inspirados en el fascismo italiano que han tenido lugar en diversas partes del mundo.

Si nos adentramos en la primera mitad del siglo XX se desarrollan procesos que se han identificado de algún modo por su carácter fascista en varios países europeos. Varios elementos contextuales e ideológicos unifican y explican el fenómeno.

El contexto político, social y económico de ese período en Europa está marcado por la guerra interimperialista de 1914, conocida como Primera Guerra Mundial, y a su vez, por la revolución rusa de 1917, el auge y ascenso del movimiento obrero, del movimiento comunista y de proyectos de avance social o progresistas. Otro elemento clave, consecuencia directa del colapso capitalista, es el conocido como crack del 29, que no es más que el final

de camino de una crisis anunciada.

Dentro de los movimientos que podemos considerar fascistas también hay algunos elementos comunes: uno de ellos es que son dados a la teoría conspirativa. Ante una situación de crisis, inventan o recrean un relato maniqueo y sencillo que dé una respuesta rápida a su incompreensión. Así el contruburnio judeo-masónico-comunista sería un claro ejemplo. Por otra parte, son emocionales. Sus ideas son vagas, sus eslóganes fuertes. Por último, comparten un fuerte idealismo, que se refleja, entre otras cosas en su forma de interpretar la idea de patria. La patria es como una idea de Dios, una teología donde la patria crea al pueblo y no los pueblos a las patrias. Igualmente se tiende a idealizar un pasado lejano que es traído como un elemento más a esta relación mística. En ese sentido, los militantes fascistas presentan un fervor casi religioso, un elemento que ayuda a su vez a expresiones de violencia extrema.

En tanto que es una reacción de ideas vagas y profundamente emocional se puede reproducir en distintos países con divergencias notables. Su enemigo siempre será las ideologías transformadoras como el comunismo, el anarquismo o el socialismo.

Igualmente, su caldo de cultivo es cualquier situación de crisis donde el statu quo esté siendo cuestionado y se esté produciendo cualquier atisbo de avance o progresismo. O simplemente la amenaza de un cambio progresista en dicho contexto.

La mejor forma de combatir al fascismo, por tanto, es la racionalidad y el análisis materialista de la realidad concreta.

La mejor forma de combatir al fascismo es la racionalidad y el análisis materialista de la realidad concreta

ANTECEDENTES

En octubre de 1922 se produce la Marcha sobre Roma en Italia liderada por Benito Mussolini. Este hecho histórico tuvo una gran repercusión mediática a nivel internacional y también en el contexto del Estado Español. Destacan diversos artículos publicados en el periódico conservador *ABC* donde se producen no solo odas a la «gesta» de Mussolini sino a su vez se llama a buscar la réplica en España.

Así, Rafael Sánchez Mazas, que por aquel entonces ejercía de corresponsal de *ABC* en Roma, describía lo acontecido de la siguiente manera: «una revolución a caballo, una revolución a paso gentil, una revolución aristocrática del pueblo —no de las masas—, incruenta y elegante». Incluso se atrevía a ir más allá y hacer mofa de la violencia ejercida por los fascistas italianos: «Se ha apaleado, como a un personaje de comedia, a algún socialista malhumorado».

Pero no fue el único. José María Salaverría, autor en distintos medios conservadores de la época, iba más allá y en varios escritos alude a la posibilidad de poder trasladar la experiencia del fascio italiano al Estado Español. Así analiza Salaverría el «problema»: «La guerra ha dejado a España, junto con algún dinero de más, una serie de vicios, una costumbre de gasto, un desenfreno del juego y una mayor soberbia de los nacionalismos regionales, puesto que las mayores ganancias de la guerra se quedaron en los dos focos del nacionalismo separatista: Barcelona y Bilbao».

Si el periódico *ABC* centra su discurso en la apología del fascismo unido a un fuerte componente anticomunista y antiparlamentarista. El diario *El Sol*, fundado por el filósofo Ortega y Gasset, no se queda atrás. *El Sol* juega a la ambigüedad dando voz a entusiastas del fascismo italiano como Ramiro de Maeztu y a su vez, a la crítica directa al fascismo, del periodista socialista, Luis Araquistáin. Finalmente, se traduce a nivel editorial como una forma de garantizar una opinión pública favorable a la equiparación entre marxismo y fascismo.

Las críticas al avance del fascismo en esta primera etapa, sin embargo, son muy tímidas dentro de la prensa obrera. Aunque con el tiempo sí ganará protagonismo.

CONTEXTO POLÍTICO Y SOCIAL

En 1922 está en pleno apogeo la crisis del régimen de la Restauración. Tras la pérdida de las colonias de Cuba, Puerto Rico y Filipinas, conocido como el «Desastre del 98» se intensifica la guerra colonial en el norte de África. Una guerra que no cuenta con la aprobación mayoritaria de la sociedad y que es entendida por muchos como una acción unilateral de un ejército dañado en su «honor» por lo ocurrido en la guerra de Cuba. A nivel social, la población está empobrecida y los años continuados de guerra han tenido como consecuencia directa una juventud que solo ha sido educada en el arte de la misma y que, sin mayor oficio y beneficio, malviven como parias por el territorio. Ramón del Valle-Inclán caracterizaría esta época en su esperpento *Martes de Carnaval*, dedicado expresamente a analizar el mal momento que estaba viviendo la imagen del ejército español y las consecuencias sociales de las guerras coloniales.

El movimiento obrero avanzaba con fuerza sobre todo en las zonas más industrializadas. Destacando el cinturón industrial de la ciudad de Barcelona. Y es allí donde se produce uno de los estallidos sociales fundamentales de esta etapa, la Semana Trágica en 1909. Pero no será la única. Tras el triunfo de la revolución soviética en 1917, en el campo andaluz tiene lugar lo que se conoce como el Trienio Bolchevique o la toma de la tierra por parte de los jornaleros. A su vez, la burguesía inicia una caza directa contra los sindicalistas. El llamado «pistolero» en Barcelona que retrató Eduardo Mendoza en la conocida novela *La verdad sobre el caso Savolta*.

La crisis política, económica, social y militar y el auge del movimiento obrero llevan a la determinación del primer proyecto «protofascista» en el Estado Español: la dictadura de Primo de Rivera.

Cabe destacar que muchos sectores de la intelectualidad del momento apoyaron la dictadura entendiéndola como una forma de encauzar la propia crisis. El rey Alfonso XIII llegaría a llamar a Miguel Primo de Rivera «el Mussolini español». De alguna forma, la idea que transmitían determinados medios de comunicación tras la Marcha sobre Roma hizo pensar que la forma de encauzar los problemas que acechaban era importar una suerte de «fascismo» que, finalmente, era más una impostura que una verdadera respuesta natural al contexto.

Lo cierto es que son muchas las diferencias entre Miguel Primo de Rivera y Benito Mussolini. Para empezar el origen social de cada uno de ellos es

completamente opuesto. Mientras que Mussolini nació hijo de un herrero y una maestra, Miguel Primo de Rivera pertenecía a la aristocracia jerezana terrateniente vinculada al ejército. Igualmente, el italiano se caracterizó por un gran carisma, mientras que Primo de Rivera no lideró jamás ningún movimiento de masas, y mucho menos similar a lo que significaron las camisas negras. En común tenían el apoyo en ambos casos de las monarquías italiana y española y de una burguesía que sentía que, en efecto, podían ser solución a la agudización de contradicciones y de lucha de clases derivada de la postguerra europea y el auge del movimiento obrero y, en concreto, del éxito del socialismo tras la experiencia de la Revolución rusa.

Si bien, como hemos dicho, el período dictatorial que abarcó desde 1923 hasta 1930 no es comparable al movimiento fascista italiano, no debemos dejar de atender a como sí fue o trató de ser reflejo del mismo y cómo este hecho se puede englobar como prolegómeno en la historia del fascismo en España.

El fracaso del experimento dictatorial da paso a lo que se conoció como la dictablanda y posteriormente a la proclamación de la II República el 14 de abril de 1931. La República, al contrario de la etapa anterior, sí que abre el debate a los temas centrales que han motivado la situación de crisis previa. Desde la cuestión nacional con el surgimiento de los estatutos de autonomía, hasta la extrema des-

igualdad auspiciando reformas fiscales, de reparto de la tierra, o de lucha contra el analfabetismo, y también el cuestionamiento de la dominación total de la Iglesia en la educación.

En este contexto es cuando surgen de forma efectiva movimientos, esta vez sí organizados y abiertamente fascistas, en el Estado Español. Destacan dos: Juntas de Ofensiva nacional-sindicalista (JONS) y Falange Española.

La JONS mantiene su actividad desde 1931 hasta 1934. Sus principales líderes serán Ramiro Ledesma Ramos y Onésimo Redondo, vinculado este último a la organización Acción Católica. Ledesma escribe y articula una guía programática cuyo único fin es ejercer la violencia de forma sistemática. ¿El fin? Garantizar el caos en el período republicano. ¿Las víctimas? Fundamentalmente organizaciones identificadas con la izquierda política.

El 29 de octubre de 1933, José Antonio Primo de Rivera, hijo de Miguel Primo de Rivera, funda Falange Española. Otro miembro destacado de esta organización será Rafael Sánchez Mazas, aquel cronista de *ABC* que cantaba las glorias de la Marcha sobre Roma de Mussolini en 1922.

Ambas organizaciones se fusionan en 1934 iniciando una fuerte ofensiva conjunta contra el proceso iniciado en 1931 con la proclamación de la República y, sobre todo, contra la posibilidad de cambios que este proceso abría.

EL FASCISMO Y LAS CLASES SOCIALES

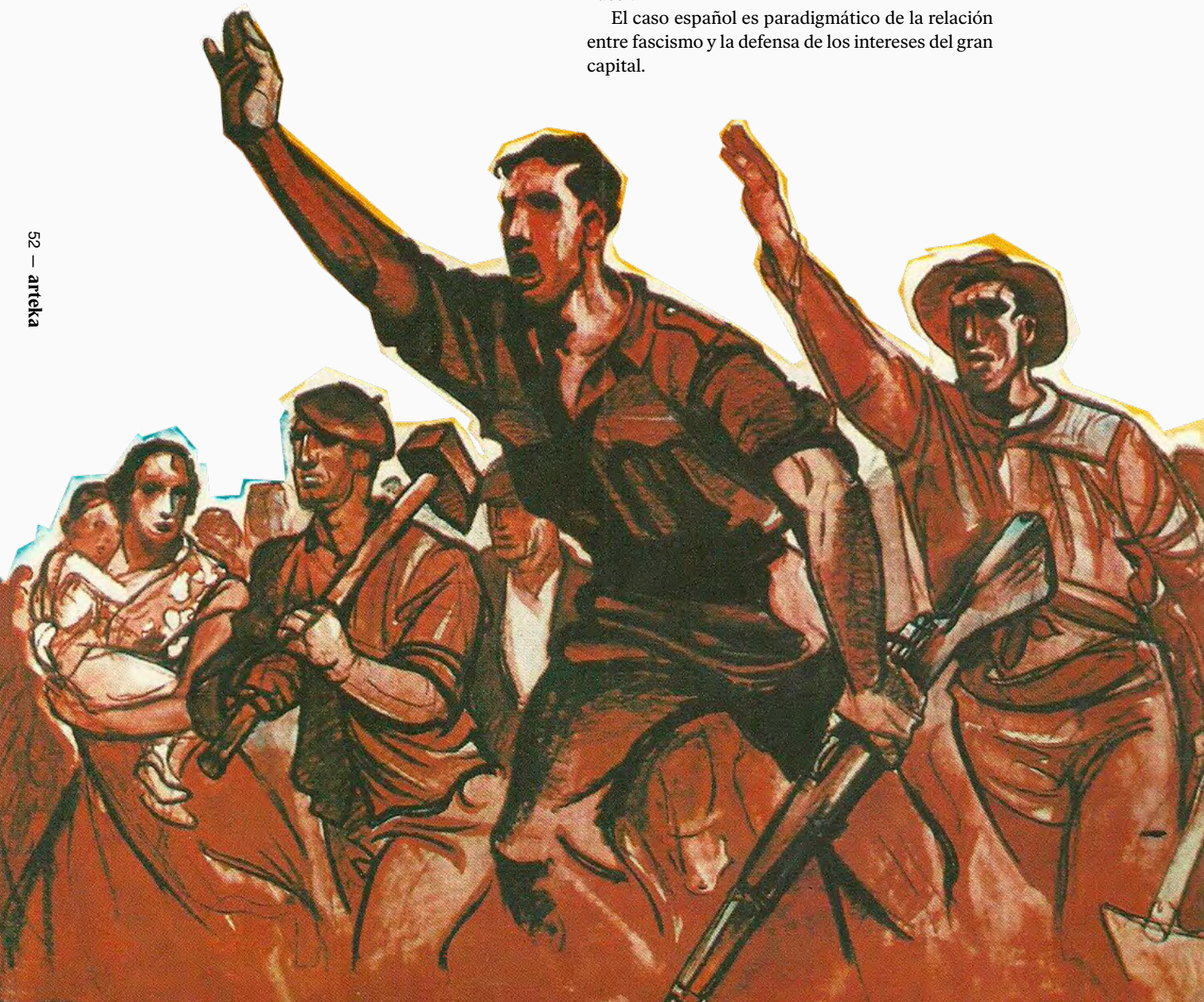
A diferencia de Italia, en el Estado Español, estos movimientos tuvieron un fuerte carácter elitista y burgués. No obstante, sí se trata de atraer a los obreros a la causa fascista. Ya en la década de los años 20, surgen dos revistas de ideología fascista que son distribuidas entre los obreros: *La Palabra* y *Camisa Negra*.

El postulado de estos movimientos al respecto de la lucha de clases es el interclasismo. Es decir, de alguna manera transmiten una idea de superación de las clases sociales a través del sindicalismo vertical. Este posicionamiento, unido a la defensa

del conservadurismo y el statu quo lleva inevitablemente a la defensa de la clase dominante, es decir, de la burguesía.

Parafraseando a la película *Novecento* de Bertolucci «son los patronos los que sembraron a los fascistas» y en cierto sentido, así es. No podemos negar, a tenor de la propia historia, cómo estos movimientos, que en algunos casos incluso se llaman a sí mismos «anticapitalistas» han servido una y otra vez al fin de evitar el avance de la lucha de la clase trabajadora, de los movimientos progresistas y/o revolucionarios y, por tanto, como sostenes necesarios de la burguesía. Y cómo la burguesía ha respondido financiándolos o simplemente dejándoles hacer.

El caso español es paradigmático de la relación entre fascismo y la defensa de los intereses del gran capital.

Estos movimientos, que en algunos casos incluso se llaman a sí mismos «anticapitalistas» han servido una y otra vez al fin de evitar el avance de la lucha de la clase trabajadora, de los movimientos progresistas y/o revolucionarios y, por tanto, como sostenes necesarios de la burguesía

EL GOLPE DE ESTADO FASCISTA Y LA INSURRECCIÓN BURGUESA DE 1936

El 18 de julio de 1936 se produce un golpe de estado contra la autoridad republicana. Este golpe es participado por distintas fuerzas reaccionarias y financiado fundamentalmente por el gran capital del estado español y de otros países.

Como muchos supervivientes de la guerra cuentan, no era extraño que, sobre todo en los pequeños pueblos, las fuerzas falangistas llegaran como arietes del propio ejército golpista. Así se documenta como en muchos casos la llegada del ejército golpista —mal llamado nacional— era visto con cierta alegría en comparación con la situación previa que habían padecido. Los grupos fascistas se destacan en la guerra por su excesiva crueldad, por las violaciones a mujeres y la violencia extrema. Esto, no fue algo que simplemente ocurrió, sino que fue parte de la propia estrategia de los golpistas: el terror como arma de guerra.

La relación entre el franquismo y el fascismo es evidente; no lo es tanto, o de alguna manera se tien-

de a ocultar, la relación entre el golpe de estado y la posterior dictadura con la necesidad de los capitalistas de garantizar sus capitales.

Las reformas republicanas se basaron en el reparto de la tierra y en una profunda reforma fiscal que en cinco años igualó en el PIB las rentas del capital y las del trabajo. Fue este uno de los elementos claves del papel que la gran burguesía jugó en el golpe.

Una figura clave que explica la relación que se establece entre el golpe de estado del 36, el gran capital y los grupúsculos fascistas es el banquero Juan March.

A principios del siglo XX, Juan March no era más que un contrabandista balear, que supo mediante tejemanejes cuestionables ir ganando poder político y social. En plena primera guerra mundial se vio implicado en un conflicto diplomático con Inglaterra por haber participado en la administración de suministros a submarinos austriacos. Poco después, además, sería investigado por el asesinato de Rafael Garau, un contrabandista rival. Nada

de esto impidió que, durante la dictadura de Primo de Rivera, llegará a un acuerdo con el dictador de «protección mutua» que le ayudó a fundar en 1926 la Banca March. El político de la Liga Regionalista catalana, Francés Cambó, llegaría a decir de él que era «el último gran pirata del Mediterráneo», tras conocerse como a la par que era el protegido del gobierno de Primo de Rivera, vendía armas y municiones al líder rifeño Abd el-Krim, que luchaba contra la dominación española en su territorio.

Con la proclamación de la República se inicia un proceso de investigación sobre sus actividades irregulares. El ministro de Hacienda del primer gabinete republicano, Jaime Carner, llegaría a afirmar en un famoso discurso: «O la República somete a March, o March someterá a la República». Finalmente fue detenido y acusado de contrabando y colaboración con la dictadura. Escapó, se marchó a París y fue el financiador fundamental del golpe de estado de 1936.

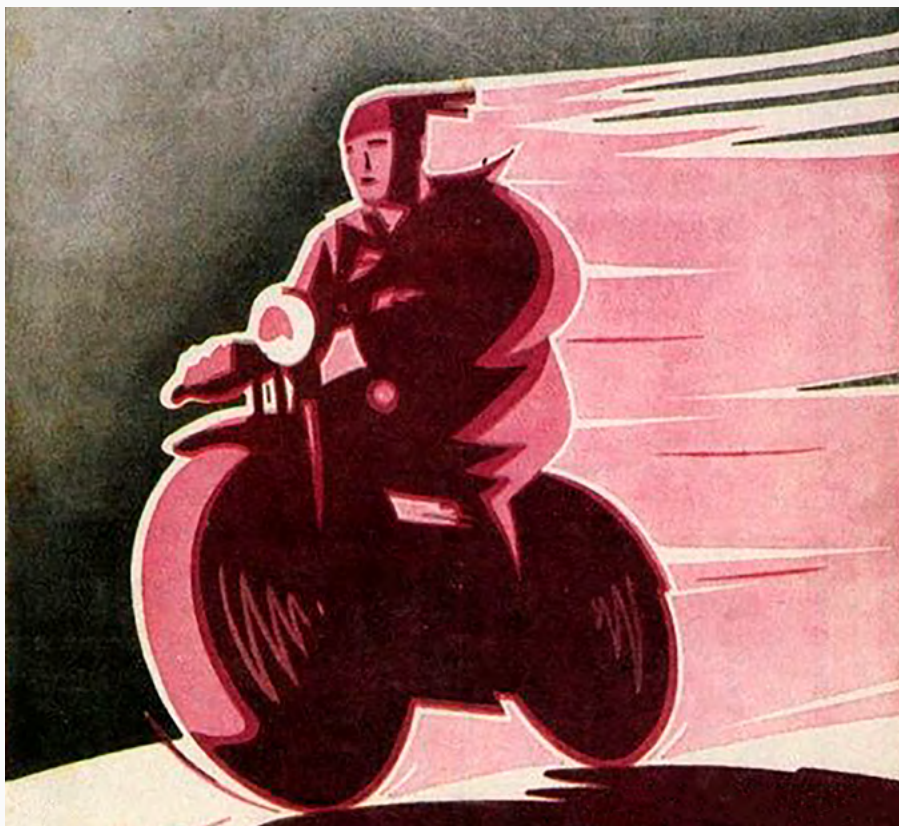
La relación de Juan March con Falange, por su parte, no deja de ser curiosa. Si bien en 1934, José

Antonio Primo de Rivera declaraba que «uno de los primeros actos del Gobierno de la Falange será colgar al multimillonario contrabandista Juan March»; para 1936, el contrabandista ya era uno de los principales financiadores de Falange con el beneplácito del propio José Antonio.

Una vez más esas contradicciones entre el supuesto «anticapitalismo» de los grupos fascistoides y la buena relación que tienden a mantener con el gran capital.

Lo cierto es que el franquismo fue una amalgama ideológica, unidos sobre todo por su «anticomunismo» y defensa del sostenimiento de un statu quo en crisis. Así, se unieron los capitalistas, los católicos, los carlistas... y por supuesto, los grupos fascistas, que fueron, sobre todo inicialmente, un grupo de choque fundamental.

Durante la dictadura se les fue dejando cada vez menos espacio. Aun así, sus planteamientos ideológicos fueron determinantes para la construcción del pensamiento nacional-católico y los principios fundamentales del régimen.

**La burguesía no tiene ningún problema
en usar a los fascistas como un
grupo de choque para imponer sus
intereses en una sociedad en crisis**

La idea de España como «unidad de destino en lo universal» es adaptada de las tesis falangistas al ideario del régimen franquista. Como decíamos inicialmente, la idea de patria para el movimiento fascista atiende a principios metafísicos y se recrea en la construcción de un mito. El principal mito que es traído y reivindicado en este período es el Mito del Imperio Español. El falangista Ramiro de Maeztu desde los años 30 se destacó en la creación de este mito.

El 1931, el festejo del Día de la Raza, desarrollado sin mucha trascendencia en los países hispanohablantes desde finales del siglo XIX, sirve como excusa a Maeztu para la publicación de su artículo titulado *La Hispanidad*. Publicado en el medio reaccionario *Acción Española*, con financiación de Juan March, establecerá las premisas básicas de la recreación del mito que servirá como pilar fundamental del pensamiento nacional-católico.

Dos son las principales teorías del conocimiento: la idealista y la materialista. La primera de ellas argumenta que la idea crea la realidad; la segunda, por el contrario que la experiencia sobre la realidad construye a las ideas. Maeztu en su escrito no solo desarrolla un análisis idealista de la realidad concreta; sino que convierte esta disputa filosófica entre idealismo y materialismo en la tesis central de su planteamiento. Así, la *Hispanidad* se manifiesta a través de la idea del catolicismo político y la monarquía como elementos de un pasado que fue destruido por la barbarie representada en los principios de la revolución francesa como el laicismo o la Enciclopedia. Para el escritor reaccionario, fue el «mal» del racionalismo, de exportación extranjera por autores como Rousseau —y también Karl Marx— los culpables de la decadencia de la «hispanidad».

Como vemos aquí queda reflejado el mito necesario de inspiración fascista que dará paso a toda una construcción «nacional» reaccionaria e idealista que no solo estará presente en los movimientos fascistas de principios del siglo XX en España, sino que servirán de elemento superestructural de sostén ideológico del franquismo e incluso de los sectores más reaccionarios del nacionalismo español en la actualidad.

Tras la muerte del dictador Franco y la mal llamada transición no se produjo ningún cambio significativo en la construcción nacional fraguada en los años 30 por los filósofos de cabecera del fascismo.

Es una simpleza o, mejor dicho, un simple eslogan político, decir que un fascista no es más que un burgués asustado. No obstante, es evidente que la burguesía no tiene ningún problema en usar a los fascistas como un grupo de choque para imponer sus intereses en una sociedad en crisis.

El debate sobre el neofascismo en Europa está abierto y dedicaré otro artículo para la profundización sobre este nuevo contexto.

Debemos recordar que como decía Marx, la historia se repite dos veces: una como tragedia y la otra como farsa. Es decir, no se repite dos veces. En ese sentido es urgente estar atentos a la farsa y saber identificar a los farsantes y los riesgos que de ello se deriven. /

Argitaraturik
2021EKO ABENDUAN
EUSKAL HERRIAN

Koordinazioa, Erredakzioa eta Diseinua
GEDAR LANGILE KAZETA

Web
GEDAR.EUS

Sare sozialak
TWITTER **@ARTEKA_GEDAR**
INSTAGRAM **@ARTEKA_GEDAR**
FACEBOOK **@ARTEKAGEDAR**

Harremanetan jartzeko
HARREMANAK@GEDAR.EUS

Harpidetza egiteko
GEDAR.EUS/HARPIDETZA

Edizioa
ZIRRINTA KOMUNIKAZIO
ELKARTEA (AZPEITIA)

Lege gordailua
SS-01360-2019

ISSN
2792-4548

Lizentzia

